

ПРО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЛАНУВАННЯ КОЛГОСПАМ ЗАКУПОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПРОДУКТІВ

В. Є. Духов

Закон планомірного розвитку вимагає дальшого підвищення наукового рівня планування, використання гнучкіших форм планового керівництва народним господарством. «Головна увага в усіх ланках планування і керівництва господарством,— говориться у Програмі КПРС,— повинна бути зосереджена на найбільш раціональному і ефективному використанні матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, природних багатств і усуненні зайвих витрат і втрат»¹.

В умовах соціалістичних виробничих відносин держава впливає на виробничий процес, виходячи з економічних законів і категорій.

Одна з характерних особливостей планування колгоспного виробництва випливає із соціальної відособленості їх як підприємств, заснованих на колективній формі власності на засоби виробництва. Будучи власником засобів виробництва і виробленої продукції, кожний колгосп, виконавши свої обов'язки перед державою, повинен самостійно розпорядитися валовим і чистим доходом, що створено у господарстві. Держава не відшкодовує колгоспам збитки, які спричинила незадовільна організація праці, при наявності економічно обґрунтованих відносин між ними. Це зумовлює необхідність додержування закону вартості у процесі планування виробництва і заготівлі сільськогосподарської продукції.

У Директивах XXIII з'їзду КПРС підкреслено необхідність підвищувати і удосконалювати науково-технічний рівень планування². Для вирівнювання економічних умов підвищення доходності колгоспів треба далі удосконалювати методологію і практику колгоспного планування.

Процес планування охоплює весь цикл від виробництва до розподілу продукту. Тому, поряд з визначенням обсягу виробництва сільськогосподарської продукції і кількості необхідних засобів виробництва, пропорцій розподілу чистого доходу між окремими господарствами і суспільством у цілому, дуже важливо встановити розміри закупок продуктів для кожного колгоспу. Розв'язання цього найважливішого завдання створить оптимальні умови для зміцнення колгоспної економіки.

Питання удосконалення планування сільськогосподарського виробництва знаходяться в центрі економічної політики Комуністичної партії і Радянського уряду. Перехід від детального планування виробничих показників до визначення у централізованому порядку тільки обсягу продукції, що реалізується державі, розв'язує ініціативу колгоспів у плануванні господарської діяльності.

Новий порядок планування виробництва певною мірою дає можли-

¹ Програма КПРС. Держполітвидав УРСР, Київ, 1962, стор. 76.

² Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. Вид-во політ. літ-ри України, Київ, 1966.

вість урахувувати резерви зростання продуктивності праці і відповідно до плану реалізації продукції більш оптимально будувати структуру виробництва. Однак траплялися випадки, коли структура виробництва нав'язувалася колгоспам. Це уповільнювало темпи зростання продуктивності праці і збільшувало витрати на виробництво продукції. Так, в Оренбурзькій і Донецькій областях у 1964 р. господарствам доводилися контрольні цифри по виробничих показниках або ж обмежувалася самостійність господарств у розв'язанні виробничих питань¹. У 1966 р. нав'язувалися посівні площі цукрового буряка фабричного колгоспам Губкинського і Вейделевського районів Белгородської області.

Як бачимо, є ще можливості для централізованого змінювання структури виробництва в той чи інший бік. У даний час близько $\frac{9}{10}$ товарної продукції колгоспи реалізують державі. У Белгородській області за 1962—1965 рр. в середньому продукція, що реалізується державі, становила 67% від її валового виробництва. Отже, від плану продажу продукції державі в основному обсягу і асортименті залежить і вся структура сільськогосподарського виробництва у колгоспах.

На п'ятирічку колгоспам Белгородської області доведено понад 20 найменувань сільськогосподарської продукції для продажу за планом. Більшості колгоспів встановлено по 15 і більше найменувань продукції, що реалізується. Природно, що при такій широкій регламентації плану централізованих закупок важко визначити для кожного господарства оптимальне сполучення певних видів товарної продукції, тому при доведенні планових завдань продажу продукції не завжди враховуються природно-кліматичні особливості, структура виробництва і спеціалізація окремого господарства. Внаслідок цього непродуктивно використовуються матеріальні, трудові і фінансові ресурси, гальмуються темпи розширеного відтворення.

В економічній літературі за останні роки висловлено декілька пропозицій щодо методики доведення державних завдань продажу продукції до колгоспів і радгоспів, враховуючи якнайповніше природно-економічні фактори ведення господарства. Більшість з них зводиться до врахування якості землі і рівномірного розподілу продукції, що її повинно здати кожне господарство. Деякі економісти пропонують враховувати забезпеченість господарства трудовими ресурсами і засобами виробництва. Ці пропозиції зводять різноманітні умови сільськогосподарського виробництва до однієї формули, що практично неможливо зробити. Будь-яке узагальнення показників приводить до втрати економічної інформації, до недостатнього врахування конкретних умов виробництва.

План повинен забезпечити ріст виробництва сільськогосподарської продукції і продаж її державі з урахуванням суспільних потреб. При цьому треба пам'ятати про дві основні умови, що значно впливають на економічну обґрунтованість плану. Будь-яке окреме господарство не може знати потреб усього суспільства в сільськогосподарських продуктах. Це під силу тільки центральним плановим органам, які на основі балансових розрахунків визначають кількість необхідної продукції і накреслюють шляхи її ефективного виробництва у різних природно-кліматичних зонах.

Разом з тим при детальній регламентації плану продажу продукції колгоспам всередині адміністративного району часто не враховуються природно-економічні умови окремих господарств внаслідок великої кількості показників, що доводяться. Колгоспи змушені планувати

¹ Г. С. Гапоненко, М. К. Грицков, И. К. Попова. Основные принципы планирования сельского хозяйства. «Экономика», М., 1965, стор. 31—32.

виробничі показники всупереч своїм економічним інтересам. Щоб найбільш ефективно використати природно-економічні умови, господарство повинно планувати не тільки виробництво, але й реалізацію продукції. Однак у цьому випадку починає діяти вказана суперечність: оскільки окремий колгосп не знає потреб всієї держави, то одних продуктів може бути багато, інших не вистачатиме, у суспільному виробництві виникнуть диспропорції та інші небажані явища, які можуть загальмувати темпи розширеного соціалістичного відтворення.

У Директивах XXIII з'їзду КПРС підкреслено: «Забезпечити правильне поєднання централізованого планового керівництва сільським господарством з розвитком господарської ініціативи і самостійності колгоспів та радгоспів»¹.

До недавнього часу формою такого зв'язку був державний план за купок, але він не повністю забезпечує самостійність підприємств і нерідко окремі господарства змушені виробляти збиткову продукцію, у той час як інші господарства можуть виробляти її з більшим економічним ефектом, але їх обмежує план реалізації. Зростання товарності колгоспного виробництва обмежує сферу самостійності колгоспів у плануванні обсягу сільськогосподарської продукції, підвищує відповідальність вищестоящих органів за економічно обгрунтований план закупок.

Деякі економісти пропонують інше розв'язання питання планування заготівлі сільськогосподарської продукції у колгоспах і радгоспах. Так, М. Я. Лемешев пише: «Настав, очевидно, час визнати за колгоспами і радгоспами право на планування не тільки посівних площ, поголів'я худоби і загальних обсягів виробництва, але й продажу продукції державі»². Далі він пропонує відмовитися від централізованих державних закупок ряду продуктів, ліквідувати обмеженість колгоспів і радгоспів щодо вільної реалізації частини товарної продукції через колгоспний ринок, споживкооперацію та інші види торгівлі. При цьому автор вважає, що така торгівля дасть можливість краще забезпечити населення продуктами харчування, знизить ринкові ціни і сприятиме ліквідації у колгоспах збитковості виробництва деяких продуктів³.

Але відмова від централізованого планування, як уже відзначено, викликатиме диспропорції у народному господарстві. Суспільство у кожний даний момент повинно мати конкретну уяву про свої потреби і можливість виробляти ті чи інші види продукції. Не зовсім обгрунтований і другий аргумент М. Я. Лемешева про зниження ринкових цін, якщо усунути обмеження колгоспів і радгоспів щодо ринкової торгівлі. Оскільки попит на сільськогосподарську продукцію задовольняється ще не повністю загальним виробництвом, розвиток вільної торгівлі між районами і областями спричинив би не зниження ринкових цін, а, навпаки, їх зростання. Як підкреслював К. Маркс, щоб ринкова ціна знизилася, потрібний певний лишок пропонованих товарів⁴. Якщо ж їх буде недостатньо, то ринкові ціни підвищуватимуться.

Вільну реалізацію сільськогосподарської продукції колгоспами підтримує і В. Г. Венжер: «Природі колгоспного виробництва найбільш відповідає порядок вільної реалізації своєї товарної продукції»⁵. Планування сільськогосподарського виробництва без орієнтації на суспільні потреби може привести до того, що суспільство змушене буде пристосуватися до вільного ринку, а окремі колгоспи шукатимуть «вигідні»

¹ Директиви XXIII з'їзду КПРС..., стор. 36.

² «Вопросы экономики», 1966, № 3, стор. 57.

³ Там же, стор. 58.

⁴ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, стор. 183.

⁵ В. Г. Венжер. Колхозный строй на современном этапе. «Экономика», М., 1966, стор. 176.

шляхи для реалізації своєї продукції, відвертатимуть сили і засоби на пошуки збуту замість того, щоб удосконалювати виробництво і підвищувати продуктивність праці.

Принцип вільної торгівлі базується на визнанні регулятором виробництва закону вартості, а це означає, що на процес виробництва ніби не впливають інші закони і категорії. В умовах соціалістичних виробничих відносин регулятором виробництва є вся система економічних законів. На безрезневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС і XXIII з'їзді партії посилення економічних методів керівництва соціалістичним сільськогосподарським виробництвом пов'язувалося не тільки з удосконаленням товарно-грошових відносин, але й з поліпшенням системи планування, тобто врахуванням дії закону планомірного розвитку з підвищенням матеріальної заінтересованості трудящих у результатах праці або з дією закону розподілу за працею, з підвищенням продуктивності праці і т. д.

Принцип демократичного централізму в управлінні і плануванні означає поєднання централізованого планового керівництва з розширенням ініціативи і господарської самостійності окремих підприємств. Централізоване планове керівництво є об'єктивно необхідним у системі виробничих відносин соціалістичного суспільства.

Для найбільш повного поєднання інтересів суспільства і окремого колгоспу треба так змінити форму доведення державних планових закупок сільськогосподарської продукції, щоб господарство мало змогу максимально використати свої економічні можливості для реалізації державного плану. У зв'язку з цим певний інтерес становить пропозиція Л. М. Касирова. «Розв'язанням питання, на наш погляд, — говорить він, — є перехід від встановлення прямих завдань колгоспам і радгоспам по обсягу і структурі продукції, що продається державі, до встановлення плану заготовчим організаціям по закупках певної кількості продукції в її окремих видах. При цьому відносини заготовчих організацій безпосередньо з колгоспами і радгоспами повинні будуватися у формі сільськогосподарських договорів, виробничої конкретизації... Оскільки конкретні види продукції і обсяг закупок встановлюватимуться в договорах між заготовчими організаціями і цими господарствами, то держава встановлюватиме (безпосередньо підприємствам) лише завдання по загальній сумі продуктів, що реалізуються, у зіставних цінах. Зрозуміло, що єдино можлива тут вартісна форма»¹.

У даному випадку автор намагається знайти форму більш раціонального сполучення у плануванні прямих господарських зв'язків і товарно-грошових відносин. Але тут є, на наш погляд, суттєвий недолік: уся відповідальність за здійснення прямих господарських зв'язків перекладається лише на одну сторону — заготовчі організації, а безпосередні виробники від неї звільняються. Хоча натуральні показники обсягу продукції доводяться до низових ланок заготовчих організацій, сфера можливих відхилень при укладанні договорів з господарствами лишається в межах десятків господарств, внаслідок чого, у випадку односторонніх відхилень договорних зобов'язань від централізованих завдань, перед заготовчими організаціями виникнуть значні труднощі, усунення яких знову приведе до адміністрування.

Більш раціональною схемою планування заготівлі сільськогосподарської продукції є встановлення централізованих завдань по продажу продукції безпосередньо колгоспам тільки з тих видів продукції, з яких спеціалізується господарство, скоротивши їх кількість до трьох-чоти-

¹ «Вопросы экономики», 1966, № 1, стор. 38—39.

рьох видів. Решту продукції колгосп повинен виробляти і реалізувати відповідно до своїх можливостей заготовчим організаціям на договірних засадах. Щоб обмежити вільну реалізацію на неорганізованому ринку і можливі при цьому небажані наслідки, колгоспові треба паралельно встановити обсяг продукції, що реалізується державі, у вартісному вигляді.

Таким чином, замість 15 і більше показників по реалізації продукції, які детально визначають структуру виробництва, колгоспу доводиться 3—4 у відповідності з його спеціалізацією, внаслідок чого він може розвинути виробництво, максимально враховуючи природно-економічні умови ведення господарства, а це, безумовно, сприятиме підвищенню ефективності колгоспного виробництва.

Можуть зауважити, що за умов розвинутої спеціалізації сільсько-господарського виробництва такий порядок планування закупок практично не відрізняється від діючого. Але переваги його полягають у тому, що план продажу державі продукції стимулюватиме спеціалізацію виробництва. З другого боку, план реалізації спеціалізованої продукції завжди буде економічно більш обґрунтованим, колгоспам легше буде його виконувати. Крім того, цей порядок планування закупок не заважає розвитку додаткових галузей і виробництв у відповідності з економічними можливостями колгоспів.

При такій формі планування колгоспам не можна нав'язувати економічно не обґрунтовану структуру виробництва. Поеднання централізованого планування з господарською ініціативою колгоспів, безумовно, дасть можливість відкрити нові, невикористані резерви.

ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У ПІДВИЩЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

П. І. Пономаренко

Спеціалізація виробництва — одна з форм суспільного розподілу праці, властива усім суспільно-економічним формаціям. Матеріальною основою спеціалізації будь-якого виробництва є продуктивні сили.

Основні принципи спеціалізації розроблені класиками марксизму-ленінізму, вчення яких покладено в основу теоретичної і практичної діяльності Комуністичної партії Радянського Союзу.

Суспільний розподіл праці може бути як територіальним, так і міжгалузевим і значно впливає на спеціалізацію не тільки у промисловості, але й у сільському господарстві.

В. І. Ленін відзначав: «У безпосередньому зв'язку з поділом праці взагалі стоїть... територіальний поділ праці, спеціалізація окремих районів на виробництві одного продукту, іноді одного сорту продукту і навіть певної частини продукту»¹.

В умовах соціалізму спеціалізація сільського господарства є об'єктивною необхідністю, мета її — максимально задовольнити потреби трудящих у продуктах, а промисловості — у сировині.

Практична діяльність колгоспів за останні роки переконливо доводить, що збільшення виробництва сільськогосподарської продукції неможливе без підвищення рівня суспільного розподілу праці. «Не абсолютна родючість ґрунту, а його диференційованість, різноманітність його природних продуктів становлять природну основу суспільного розподілу праці»².

Спеціалізації сільськогосподарського виробництва притаманні особливості, вивчення яких має велике значення у розміщенні і поєднанні галузей як в окремих господарствах, так і в районі, області або цілій зоні. Значення цих особливостей та їх використання важливе для раціональної організації виробничого процесу і піднесення продуктивності праці.

Однією з особливостей сільськогосподарського виробництва є те, що «економічний процес відтворення, який би не був його специфічно суспільний характер, завжди переплітається у цій галузі (в землеробстві) з природним процесом відтворення»³.

Бурхливий розвиток науки і техніки, застосування досконалих машин і передової технології виробництва, науково обґрунтована спеціалізація та інтенсифікація сільськогосподарського виробництва — все це посилює роль економічного фактора, зменшуючи залежність

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 370.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 484.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 24, стор. 371.

від природних умов. Але і в наш час вони є найважливішими у виборі виробничого напрямку окремого господарства, бо «панування над природою здійснюється у великій промисловості в незмірно більшому масштабі, ніж у землеробстві, яке до цього часу змушене підкорятися погоді, замість того, щоб підкоряти її собі»¹.

Поряд з кліматичними і природними умовами, що впливають на спеціалізацію сільського господарства, великого значення набувають і економічні умови: віддаленість від промислових міст, підприємств переробної і харчової промисловості, наявність шляхів сполучення і транспорту, енергозабезпеченість господарства і т. д.

Так, у районах з розвинутою промисловістю сільське господарство спеціалізується швидше, бо продукція, що виробляється у колгоспах і радгоспах, є по суті продукцією азонального характеру, на відміну від тієї, що виробляють господарства, віддалені від міст і промислових центрів.

Важливою особливістю спеціалізації слід вважати також своєчасність застосування необхідних агро- і зоотехнічних засобів у рослинництві та тваринництві з урахуванням біологічних властивостей і закономірностей виробництва продукції.

Разом з тим для спеціалізації характерним є те, що окреме підприємство (господарство) не обмежується виробництвом одного виду продукції, а раціонально поєднує два, три або декілька видів. На цю особливість сільськогосподарського виробництва вказував В. І. Ленін, теоретично розвиваючи марксистське положення про спеціалізацію².

Спеціалізація виявляється у доборі для кожного господарства певного асортименту рослин і тварин, технічних засобів, висококваліфікованих кадрів для виробництва сільськогосподарської продукції, у будівництві потрібної кількості переробних підприємств і т. д.

Органи народногосподарського планування, а також керівники господарств повинні враховувати усі особливості спеціалізації сільськогосподарства.

Протягом 1959—1964 рр. грубо порушувалися вказівки класиків марксизму-ленінізму щодо спеціалізації. Колгоспам доводили плани закупок сільськогосподарських продуктів без урахування географічних та економічних умов, можливостей господарства, спеціалізації, що вже склалася. Все це негативно позначилося як на розвитку спеціалізації, так і на продуктивності господарства країни в цілому.

В. І. Ленін вказував: «Землеробство в Калузькій губернії не те, що в Казанській. Те ж стосується до всієї промисловості. Не враховувати в усіх цих питаннях місцевих відмінностей значило б вдаватися в бюрократичний централізм і т. п., значило б заважати місцевим працівникам в тому врахуванні місцевих відмінностей, яке є основою розумної роботи»³.

Надання підприємствам більшої самостійності у розв'язанні най-

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс, т. 20, стор. 170.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 18—19.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 317.

важливіших господарських питань підвищує відповідальність керівників колгоспів, радгоспів та ін.

У колгоспі «Іскра» Балаклійського району Харківської області, що спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби, до 1962 р. розвивались усі види продуктивного тваринництва. Колгосп мав:

великої рогатої худоби — 1489 голів, в т. ч. корів 518,
свиней — 1554,
овець — 1067,
птиці — 2690 голів.

Крім того, у колгоспі вирощувалася продукція рослинництва (понад 20 найменувань), яка не забезпечувала тваринництво кормом. За колгоспом закріплено 4090 га земельних угідь, з них 2215 га оранки, 1017 — природні луки й пасовиська¹. Це багатогалузеве господарство з року в рік одержувало низькі врожаї зернових і кормових культур, що перешкоджало створенню міцної кормової бази для утримання худоби. Виробництво продукції тваринництва щорічно було збитковим.

У 1962 р., проаналізувавши свої можливості як природні, так і економічні, колгосп вирішив спеціалізуватися на відгодівлі великої рогатої худоби. Усі зусилля колгоспних працівників були спрямовані на створення міцної кормової бази: грубих, соковитих і концентрованих кормів — основи утримання худоби.

Було переглянuto польовий сівооборот, куди включили такі високо-врожайні культури, як кукурудза на зерно і силос, цукрові буряки, зернобобові багатолітні трави, горох та ін., що не тільки змінило структуру посівних площ, але й підвищило врожайність основних сільсько-господарських культур.

Спеціалізація колгоспу на виробництві тваринницької продукції різко змінила співвідношення посівних площ, забезпечивши худобу грубими і соковитими кормами.

Уже в 1965 р. на зелений корм і силос було посіяно 300 га кукурудзи, що становить третину всієї площі, відведеної під кормові культури. Крім того, у колгоспі активізувалася робота по поліпшенню луків і пасовиськ на землях, з яких можна одержувати великі врожаї багатолітніх трав.

Виробництво корму у колгоспах збільшено шляхом підвищення продуктивності природних кормових угідь і використання земель, потенціально родючих, але покинутих в останні роки, частину з них вже перетворено на високопродуктивні земельні масиви.

Створення міцної кормової бази — основа ефективності тваринництва, тим більш у спеціалізованому господарстві. Застосування наукових методів і передової агротехніки у новій структурі посівних площ поліпшило врожайність. Так, якщо в 1962 р. врожайність зернових становила 10,6 цн з 1 га, то в 1965 р. — вже 12,9 цн, кукурудзи на зерно відповідно 12,3 і 18 цн, цукрового буряка 92 і 168 цн. Кукурудзи на силос і зелений корм збирали у 1965 р. 157 цн замість 116 цн у 1962 році.

З кожним роком в колгоспі збільшується середньодобовий приріст худоби. 1964 р. він становив 403 г, а в 1965 р. — 435 г. І хоч у республіці є кращі результати, все ж витрати корму на 1 кг приросту поступово знижуються. У 1961 р. на 1 кг приросту витрачалось понад 16 кормових одиниць, а в 1965 р. — 11,2, тобто у півтора рази менше. Витрати праці на виробництво 1 цн приросту худоби скоротилися з

¹ У статті використано річні звіти колгоспів Балаклійського району за 1961—1965 рр. (Облстатуправління і Обласне управління сільського господарства Харківської області).

27,5 людино-днів (1961 р.) до 6 люд.-днів (1965 р.). Це сприяло тому, що відправка молодняка великої рогатої худоби на відгодівлю збільшилася у 1965 р. майже у 20 раз (2605 голів).

Собівартість 1 *цн* приросту знизилася з 88,61 крб. у 1961 р. до 54,55 крб. у 1964 році. 1965 р. внаслідок несприятливих кліматичних умов собівартість 1 *цн* приросту дещо збільшилася проти 1964 р., залишаючись, однак, нижчою, ніж у 1961 році. Динаміку зростання виробництва м'яса в колгоспі «Іскра» до і після спеціалізації відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Показники	Одиниця вимірювання	1961 р. (до спеціалізації)	1963	1965	1965 р., % проти 1961 р.
Вироблено м'яса (всього)	<i>цн</i>	842	5232	5942	706
Одержано приросту	<i>цн</i>	621	3052	4276	689
Собівартість 1 <i>цн</i> приросту	крб.	88,61	77,7	80,43	90,8
Прямі витрати на 1 <i>цн</i> приросту	крб.	27,5	13,3	6,0	21,8

1965 р. колгосп побудував нову механізовану ферму на 400 голів (з безприв'язним утриманням до 600 голів) з кормоцехом.

Починаючи з середини травня і до початку жовтня, вся худоба знаходиться на випасі, для цього спеціально обладнані загони поблизу водоймищ і зелених масивів, доглядають худобу за єдиним графіком. По закінченні сезону вся худоба переводиться на стійлове утримання.

Механізація приміщень у спеціалізованому господарстві дає можливість повніше використати засоби виробництва, створює умови для впровадження комплексної механізації, підвищує продуктивність праці, збільшує матеріальну заінтесованість працівників.

Так, скотар раніше обслуговував 30 голів великої рогатої худоби, а з впровадженням засобів механізації — 70—80, добиваючись максимального середньодобового приросту ваги тварин. Разом з тим на фермах ще немає комплексного обладнання; і це заважає зростанню продуктивності праці і зниженню собівартості продукції, хоч колгосп вже декілька років виробляє продукцію тваринництва.

Спеціалізація колгоспу на виробництві дешевого м'яса пов'язана не тільки з механізацією виробництва і створенням кормової бази. Велику роль відіграє кількість поголів'я худоби на одиницю земельної площі. У 1965 р. колгосп мав на кожні 100 *га* угідь 100 голів великої рогатої худоби (тоді як по Балаклійському району в середньому на кожні 100 *га* припадає 43 голови великої рогатої худоби, а в деяких колгоспах навіть менше). Це дало можливість колгоспові виробити на кожні 100 *га* по 132,9 *цн* м'яса (замість 33,8 *цн* у 1962 р.).

У багатогалузевому колгоспі ім. Жданова цього ж району, що має стільки земельних угідь, як і «Іскра», але виробляє продукцію тваринництва майже всіх найменувань (велика рогата худоба, свині, вівці, птицю), а також продукцію рослинництва, — показники господарської діяльності значно гірші. Валовий дохід від тваринництва в цьому господарстві дорівнює 97 600 крб., тоді як у колгоспі «Іскра» — 276 460 крб., тобто майже втричі більше.

Чистий дохід колгоспу «Іскра» у 1965 р. становив 248 696 крб., а в колгоспі ім. Жданова — 119 115 крб. Наслідки роботи обох колгоспів відбито у табл. 2.

У колгоспі «Іскра» свині, вівці, птиця у 1965 р. не вироблялися зовсім, що дало можливість збільшити поголів'я великої рогатої худоби.

Таблиця 2

Показники	Сума валового доходу в кол- госпі „Іскра“, крб.	Сума валового доходу в кол- госпі ім. Жда- нова, крб.	Відношення, %
На 100 га сільгоспугідь	16200	9418	172
На 100 га оранки	23500	11377	206,8
На одного працюючого	1890	1018	186
На 1 люд.-день	8,1	6,02	134,5

би. Разом з тим зросла його продуктивність. Так, удій молока на одну корову становив у 1965 р. 3365 кг замість 1707 у 1962 р., витрати корму на виробництво 1 цн молока скоротилися вдвоє.

В колгоспі ім. Жданова середньорічний удій на одну корову дорівнював 2034 кг (тобто на 65% менше, ніж у колгоспі «Іскра»). В цьому колгоспі деякі галузі рослинництва є збитковими. Тваринництво у 1965 р. завдало збитків на суму 3367 крб., з них відгодівля молодняка великої рогатої худоби — 2444 крб., птахівництво — 791 крб.

Багатогалузеве господарство не дає можливості впровадити потрібні організаційні заходи, що сприяли б підвищенню продуктивності праці і зниженню собівартості продукції. На жодній фермі (великої рогатої худоби, свинофермі, вівцефермі, птахофермі) немає комплексних бригад, за якими закріплювалися б певні види тварин. Відсутні такі бригади і у полеводстві.

В той же час у колгоспі «Іскра», щоб раціонально використати робочу силу і наявну техніку для виробництва основної товарної продукції, на двох фермах було створено комплексні механізовані бригади. Одна спеціалізувалася на довиросуванні молодняка, а друга — безпосередньо на відгодівлі.

У полеводстві також працюють дві комплексні бригади, за якими закріплено понад 2000 га оранки, 18 тракторів та інші технічні засоби.

Це сприяло більш рівномірному розподілу робочої сили у господарстві протягом року (табл. 3).

Таблиця 3

Місяці	Колгосп „Іскра“			Колгосп ім. Жданова		
	Працювало колгоспни- ків, включа- ючи підліт- ків	Ними від- роблено люд.-днів	Робо- та по найму	Працювало колгоспни- ків, включа- ючи підліт- ків	Ними від- роблено люд.-днів	Робота по найму
Січень	227	4632	30	260	7080	—
Лютий	237	4804	34	310	6150	—
Березень	268	5422	33	315	8450	—
Квітень	250	5179	33	360	8640	—
Травень	267	5334	74	440	9250	—
Червень	343	5643	39	540	13590	—
Липень	431	6581	72	530	13610	—
Серпень	253	6321	74	485	9930	15
Вересень	353	5743	41	390	10100	15
Жовтень	217	6568	243	365	11900	20
Листопад	271	3752	20	310	7450	20
Грудень	261	5068	19	240	7350	—
Всього	3374	65047	712	4545	113500	35
В середньому що- місяця	281	5420	59	379	9458	25

Як бачимо з табл. 3, у спеціалізованому колгоспі «Іскра», де велика увага приділяється організації праці, протягом року щомісяця працював у середньому 281 колгоспник; вони виробили, витративши 65 047 *люд.-днів*, валової продукції на суму 530 863 крб., тоді як у колгоспі ім. Жданова 379 чоловік (за місяць у середньому) витратили 113 500 *люд.-днів* і виробили валової продукції лише на суму 385 844 крб., тобто у півтора рази менше.

Разом із спеціалізацією і науковою організацією праці у колгоспному виробництві велику роль відіграє матеріальна заінтересованість колгоспників. Однак в 1965 р. колгосп ім. Жданова розраховувався ще трудовими, в той час, коли колгосп «Іскра» ввів грошову оплату. Це значною мірою пояснює різницю у витратах праці на одиницю продукції в цих господарствах (табл. 4).

Таблиця 4

Найменування продукції	Витрати праці на виробництво 1 цн продукції, <i>люд.-днів</i>		
	в середньо- му по райо- ну	в спеціалізо- ваному кол- госпі «Іск- ра»	в колгоспі ім. Жданова
Зернові	0,58	0,53	0,5
Кукурудза на зерно	1,05	1,30	2,0
Кукурудза на силос	0,09	0,08	0,9
Картопля	1,72	1,0	1,4
Соняшник	0,48	0,29	0,8
Овочі	3,53	1,1	6,2
Молоко	2,56	1,81	2,1
Яловичина	12,21	6,0	22,0
Свинина	10,34	—	12,0
Баранина	10,04	—	12,0
Птиця	24,30	—	25,6

Як бачимо, витрати праці на виробництво одиниці продукції у колгоспі ім. Жданова значно більші, ніж в «Іскрі».

Аналіз роботи двох колгоспів, практична діяльність багатьох інших господарств області підтверджують необхідність підвищувати рівень спеціалізації колгоспів і радгоспів, що сприятиме інтенсифікації сільськогосподарського виробництва як області, так і країни в цілому.

Всебічне врахування усіх особливостей спеціалізації і науково обґрунтоване поєднання галузей у кожному господарстві допоможуть значно підвищити продуктивність праці і виробити найбільшу кількість сільськогосподарської продукції з мінімальними витратами праці і засобів виробництва.

ЕКОНОМІКА ТВАРИННИЦТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ У П'ЯТИРІЧЦІ 1966—1970 РОКІВ

Ю. І. Терехов

Послідовна і всебічна інтенсифікація сільського виробництва — головна умова піднесення всіх його галузей, в тому числі і тваринництва. Як і рослинництво, тваринництво повинно забезпечити населення, потреби якого зростають, продуктами харчування, а промисловість — високоякісною сировиною. Ці дві провідні галузі сільського господарства тісно між собою пов'язані. Від розвитку рослинництва залежить створення міцної кормової бази для суспільного тваринництва. В свою чергу інтенсивне зростання поголів'я худоби всіх категорій веде не тільки до зростання валової і товарної продукції тваринництва, але й до нагромадження органічних добрив, які підвищують урожайність зернових і технічних культур і в кінцевому підсумку також зміцнюють кормову базу.

Тваринництво значно більшою мірою, ніж будь-яка інша галузь сільського господарства, наочно показує рівень різних витрат і їх віддачу даному господарству. Дані про кількість землі в колгоспі чи радгоспі ще майже нічого не говорять про розміри господарства, а ось щільність худоби на певну кількість сільськогосподарських угідь говорить багато, говорить про інтенсивність господарства, про стан справ у ньому. В. І. Ленін, підкреслюючи цю важливу особливість сільськогосподарського виробництва, вказував: «...для судження про розміри господарства... далеко більше важать дані про скотарство, ніж про площу землі, бо на тій самій площі можливі господарства різних розмірів, коли скотарство і молочне господарство розвиваються особливо швидко»¹.

За роки Радянської влади продукція тваринництва помітно зросла. Так, у 1913 р. м'яса в убійній вазі в цілому по країні було 5 млн. т, а в 1955 р. — 9,9 млн. т., або на 98% більше, свинини відповідно — 1,8 млн. т і 4,1 млн. т, або на 128% більше, молока — 29,4 млн. т і 72,4 млн. т, або на 146% більше². Але тваринництво розвивалося дуже нерівномірно. Стан його погіршився в роки громадянської війни та інтервенції, в період колективізації, коли відбувалась ломка виробничих відносин на селі. Під час Великої Вітчизняної війни виробництво м'яса скоротилось майже вдвічі. У 50-і роки наша країна досягла довоєнного рівня і перевищила його щодо виробництва м'яса більше ніж на 80%, молока — на 7,5%. Але протягом 1960—1964 рр. темпи зростання поголів'я худоби, свиней, птиці сповільнились, знизилась продуктивність тваринництва. Так, у 1956-1960 рр. приріст м'яса в убійній

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 179.

² Экономический справочник сельского пропагандиста. М., 1966, стор. 61.

вазі становив 6,8%, а у 1961—1965 рр. — всього лише 3,4%, молока відповідно — 8,6% і 2,5%, шерсті — 7% і 2,7%¹.

Знизились і темпи розвитку рослинництва, що не могло не позначитись на розвитку тваринництва. В цілому завдання семирічки в галузі сільського господарства не були виконані. Обсяг його продукції за семирічку зріс лише на 14%. Недоліки в розвитку сільського господарства цих років пов'язані з тим, що порушувався принцип матеріальної заінтересованості, не враховувались вимоги об'єктивних економічних законів, на перший план висувався принцип необґрунтованого вольового керівництва, що завдав багато шкоди народному господарству взагалі і сільському зокрема. Становище поліпшилось внаслідок рішень жовтневого (1964 р.) і наступних Пленумів ЦК КПРС та XXIII з'їзду нашої партії.

Велике значення для розвитку сільського господарства мав березневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС. У постанові Пленуму говориться, що інтереси дальшого розвитку економіки країни, підвищення життєвого рівня народу вимагають особливого піклування про дальше піднесення сільськогосподарського виробництва. Внаслідок рішень Пленуму були підвищені закупочні ціни на продукцію тваринництва, відпущені додаткові державні кошти для того, щоб зробити тваринництво рентабельною галуззю. Для виконання цього великого завдання треба було не тільки створити міцну кормову базу і на цій основі підвищити продуктивність худоби, а й максимально механізувати та електрифікувати всі основні і трудомісткі процеси в тваринництві, звести до мінімуму ручну працю. Без широкої і всебічної інтенсифікації розвиток тваринництва, яке б задовольнило потреби нашої країни, неможливий.

Тваринництво Харківської області останніх років розвивалось у складних умовах. Перш за все не існувало міцної кормової бази, особливо у 1962 і 1963 роках. У 1962 р. порівняно з попереднім кількість концентрованих кормів зменшилась на 62 тис. т, або на 26,8%, силосу на 660 тис. т, або на 27,3%. Слід зазначити, що кількість великої рогатої худоби за цей час зросла більше ніж на 100 тис. голів, свиней — на 162,5 тис., овець і кіз — на 55 тис., птиці — на 308,2 тис. голів. Звичайно, за таких умов не могло бути й мови про поліпшення породності худоби, її вгодованості.

Нестачу найважливіших кормів намагались надолужити, заготовляючи грубі, малопроductивні корма, особливо озиму соломку. Кількість таких кормів збільшилась у 1962 р. проти 1961 р. у 2,5 раза. А кількість силосу — найважливішого корму для виробництва молока — зменшилась на 2,8 тис. т на одну фуражну корову. Дані за ряд років свідчать про невідповідність існуючої кормової бази і зростаючих потреб тваринництва (табл. 1).

Таблиця 1
Виробництво кормів в колгоспах і радгоспах Харківської області

Кількість кормів на одну умовну голову, цн	1959 р.	1960 р.	1961 р.	1962 р.	1963 р.
Грубі корма	15,0	9,2	15,0	11,4	5,7
Сочні корма	28,2	45,9	35,2	35,6	28,6
в тому числі:					
силос на одну корову	6,6	11,3	8,0	8,7	6,1
зелені корма	34,3	37,6	34,6	32,8	27,0
концентрати	5,6	9,0	8,4	4,5	2,2

¹ Л. І. Брежнев. Звітна доповідь Центрального Комітету XXIII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, Політвидав України, Київ, 1966, стор. 49.

Виступаючи на березневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС Л. І. Брежнев зазначив, що накреслені заходи по збільшенню виробництва тваринницьких продуктів відіграють позитивну роль тільки в тому випадку, якщо ми по-справжньому організуємо боротьбу за створення міцної кормової бази.

Але розвиток тваринництва в Харківській області стримувався не тільки відсутністю міцної кормової бази, а й тим, що не вистачало тваринницьких приміщень.

З табл. 2 видно, що у 1965 р. порівняно з 1958 р. найбільше зросло поголів'я великої рогатої худоби (на 44%) і свиней (на 22%). Повільно зростало стадо корів (воно збільшилось за цей же час тільки на 8%). Поголів'я овець навіть зменшилось на 14%. Слід звернути увагу на показники 1963 р., коли кількість великої рогатої худоби зменшилась

Таблиця 2

Кількість худоби в господарствах Харківської області, тис. голів

Види тварин	1958 р.	1961 р.	1962 р.	1963 р.	1964 р.	1965 р.	1963 р., % до 1962 р.	1965 р., % до 1958 р.
Велика рогата худоба	865	1088	1184	1069	1127	1243	90	144
в тому числі:								
корови	399	432	464	448	449	467	97	108
свині	961	1245	1320	648	1090	1174	50	122
вівці і кози	472	502	473	375	394	406	79	86

проти попереднього року на 10%, в тому числі корів — на 3%; свиней — на 50%, овець і кіз — на 21%. Причиною такого різкого спаду були метеорологічні умови. Неврожай 1963 р. не дав можливості створити міцну кормову базу, а резерву з попереднього року не було. Годували худобу грубими кормами, які не могли замінити науково обгрунтованого і поживного раціону. Нерівномірне поповнення стада протягом 1958—1965 рр. пов'язане ще й з низькими темпами будівництва необхідних приміщень, де можна було б створити нормальні умови для відтворення стада на розширеній основі.

Так, у 1962 р. по області план введення в експлуатацію тваринницьких приміщень для великої рогатої худоби був виконаний на 71%, для свиней на 78%, для птиці — майже на 67%. Приблизно таке становище було до 1965 р., коли створенню міцної матеріально-технічної бази для тваринництва почали приділяти велику увагу. Після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС інтенсифікація тваринництва, як і інших галузей сільського господарства, посіла належне їй місце, і справи пішли на краще.

Економічне стимулювання розвитку сільського господарства, що набуло широкого застосування після згаданого Пленуму, сприятливо позначилось на розвитку тваринництва. Тут впроваджується система заохочувальної оплати праці, побудована на принципах матеріальної заінтересованості кожного працівника в результатах своєї праці. За один тільки 1965 р. кількість великої рогатої худоби проти попереднього року зросла у всіх господарствах на 116 тис. голів, свиней — більше, ніж на 100 тис. голів. Значних успіхів у загальному зростанні поголів'я добились колгоспи і радгоспи. В них за цей же час чисельність великої рогатої худоби зросла на 96 тис. голів, або на 10,2%, свиней — на 91 тис. голів, або на 11,4%, птиці — на 396 тис. голів, або на 24,7%.

Інакше розвивалось тваринництво, що було приватною власністю населення. Внаслідок необгрунтованих заходів по продажу такої худо-

би колгоспам і радгоспам, а також обмежень щодо її утримання, кількість приватної великої рогатої худоби, особливо корів, різко скоротилась. Так, якщо в 1958 р. у населення було 227 тис. голів, в тому числі 167 тис. корів, то в 1964 р. — відповідно 148 тис. і 112 тис. голів. Становище змінилось, коли Указом Президії Верховної Ради УРСР від 4 листопада 1964 р. ці обмеження були скасовані і населення дістало можливість швидшими темпами розвивати тваринництво, краще задовольняти свої потреби, збільшувати товарний вихід продуктів тваринництва для ринку. За 1964 і 1965 роки кількість великої рогатої худоби, що була приватною власністю населення, зросла на 22 тис. голів, свиней — на 48 тис. голів.

Ефективним показником інтенсивного зростання поголів'я худоби є її щільність на 100 га сільськогосподарських угідь і на 100 га орної землі. Ось дані, що ілюструють ці положення. За роки семирічки (з 1959 по 1 січня 1966 р.) щільність великої рогатої худоби в колгоспах і радгоспах зросла з 27,1 до 46 голів на кожні 100 га, або на 69,7%, в тому числі щільність корів зросла з 10 до 15 голів, або на 50%. За цей же час щільність свиней збільшилась із 38,9 до 49 голів, або на 25,5%¹.

Велика увага приділялась також підвищенню продуктивності тварин. Значна робота була проведена тваринниками радгоспів, де вирощувалась породиста худоба, яка частково передавалась іншим господарствам, в першу чергу колгоспам. На початок 1966 р. в радгоспному стаді області налічувалось 98% породистої великої рогатої худоби, свиней, овець. Це сприяло значному зростанню продуктивності тварин. Боротьба за якість, за високу продуктивність худоби — найважливіше завдання працівників сільського господарства. Без цього рівень інтенсифікації тваринництва не може помітно зрости. В. І. Ленін говорив: «Поряд з питанням про кількість худоби не менш, а іноді навіть більш важливе значення має питання про її якість»².

Підвищувався з кожним роком і рівень електрифікації тваринництва. Але рівень механізації та електрифікації найважливіших і найбільш трудомістких процесів не відповідав завданням розвитку тваринництва, завданням посилення його інтенсифікації. Протягом 1959—1962 рр. подача води до ферм була механізована на 60—65%, безпосередньо на фермах — на 32—38%, подача кормів — на 5—7%, вивезення гною з приміщень — на 10—16%. І все-таки зростання механізації не встигало за інтенсивним зростанням поголів'я худоби всіх категорій.

Першочергове значення в справі дальшої інтенсифікації тваринництва належить електрифікації. Споживання електроенергії у сільському господарстві збільшилось з 41,2 млн. квт·год у 1958 р. до 106,1 млн. квт·год у 1965 р. (більше ніж у 2,5 раза). Більше половини її йшло на виробничі потреби, причому значна частина використовувалась у тваринництві. Так, на 1965 р. в колгоспах і радгоспах нараховувалось 26,5 тис. штук електромоторів. З них у тваринництві застосовувалось 11,8 тис. штук, або 45%, у рослинництві — 4,9 тис. штук, або 18%. у майстернях і підсобних підприємствах — 9,9 тис. штук, або 37%. Як бачимо, у тваринництві працювало у 2,5 раза більше електромоторів, ніж у рослинництві. Потрібні були значні асигнування для нових ферм, де були б максимально механізовані всі трудомісткі процеси. Без цього тваринництво ніяк не могло задовольнити потреби населення.

¹ Дані взяті з річних звітів радгоспів і колгоспів за названі роки.

² В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 88—89.

Зміцнюючи матеріально-технічну базу сільського господарства, в тому числі й тваринництва, колгоспи і радгоспи області протягом 1966—1970 рр. витратять на капітальне будівництво приблизно 716,9 млн. крб., зокрема колгоспи — 739,7 млн. крб., радгоспи — 277,2 млн. крб. Ці кошти підуть на побудову 3412 приміщень для великої рогатої худоби на 465,6 тис. голів, 602 свинарників на 366 тис. голів, 188 приміщень для овець на 150,3 тис. голів, 148 приміщень для птиці на 11 862 тис. голів, в тому числі 11 птицефабрик на 11 млн. голів¹. Далі розвиватиметься процес механізації трудомістких робіт у тваринництві, буде створена комплексна механізація, що дасть змогу посилити інтенсифікацію тваринництва.

У 1970 р. рівень механізації основних робіт у цій галузі різко підвищиться (див. табл. 3). А такі процеси, як водопостачання, автопоїння, будуть повністю або майже повністю механізовані. Рівень механізованої роздачі кормів на фермах великої рогатої худоби та свинофермах зросте у 6—12 раз і більше.

Таблиця 3

Рівень механізації основних процесів тваринництва в колгоспах і радгоспах Харківської області², %

Види робіт	1965 р.	1970 р.	1970 р., % до 1965 р.
На фермах великої рогатої худоби			
Водопостачання	81,8	99	121
Автопоїння	53	87	164
Роздача кормів	4,4	61,7	1402
Вивезення гною	13,6	80	588
Доїння	44	90	205
На свинофермах			
Водопостачання	93	100	108
Автопоїння	14	79	564
Роздача кормів	9,6	63	656
Вивезення гною	12,4	83	669
На птахофермах			
Водопостачання	49	100	204
Автопоїння	22	91	414
Роздача кормів	17	89	524
Вивезення посліду	9,1	87,5	961

Хоч тваринництво в роки семирічки розвивалося нерівномірно, кількість його продукції в цілому збільшилась (див. табл. 4). З таблиці видно, що найгіршою була справа з виробництвом шерсті. Це тому, що кількість овець значно скоротилась за семирічку (на 18,7%) особливо в тих господарствах, де не були створені умови для нормальної відгодівлі та відповідного утримання овець, не був підібраний постійний склад досвідчених чабанів. Слід також зазначити, що не скрізь у Хар-

¹ Дані Облплану про перспективи розвитку сільського господарства Харківської області в п'ятиріччі (1966—1970 рр.).

² Дані статуправління Харківського облплану і планової комісії Харківської області за відповідні роки. Рівень механізації береться в процентному відношенні до кількості голів на кінець відповідного року.

ківській області можна розвивати вівчарство. Найпридатніше для цього південно-східні райони.

Продукція тваринництва

Види продукції	У всіх господарствах					1965, р. % до 1958 р.
	1958 р.	1962 р.	1963 р.	1964 р.	1965 р.	
Всього м'яса живої ва- ги, тис. т.	99,4	121,9	128,6	91	189,6	196
на 100 га, цн.	40,6	49,9	52,7	36,9	79,9	189
Свинина, тис. т.	47,3	57,2	54,4	39,2	88,3	187
на 100 га, цн.	23,6	28,7	27,3	19,6	44,2	187
Молоко, тис. т.	803,1	837,5	716,8	766,7	922,2	115
на 100 га, цн.	327,7	343,1	293,6	311	374,2	114
Яйця, млн. штук	379,4	436,4	371	361,2	441,1	116
Шерсть, т.	1029	1085	1021	932	961	93
на 100 га, кг.	42	44,5	41,8	37,8	39	93

Які ж перспективи розвитку тваринництва області у п'ятиріччі 1966—1970 рр.? Внаслідок механізації та електрифікації всіх трудомістких процесів, зміцнення кормової бази збільшиться і виробництво продуктів тваринництва (див. табл. 5).

Говорячи про перспективи розвитку тваринництва, слід зазначити, що виробництво основних видів його продукції швидшими темпами розвиватиметься в колгоспах. Виробництво м'яса на кінець 1970 р. тут зросте на 35% (причому м'яса великої рогатої худоби — на 36%, свинини — на 38%), молока — на 38%, яєць — на 32%.

Таблиця 5
Виробництво продуктів тваринництва в господарствах Харківської області¹

Види продуктів	1965 р.	1970 р.	1970 р., % до 1965 р.
Всього м'яса живої ваги, тис. т.	189,6	220,4	116
М'ясо великої рогатої худоби, тис. т.	70,5	87,4	123
Свинина, тис. т.	88,3	104,4	118
Молоко, тис. т.	922,2	1120,1	118
Яйця, млн. штук	441,1	538	122
Шерсть, т.	961	1126,7	117

Щоб добитись таких показників, треба не тільки провадити далі механізацію та автоматизацію трудомістких процесів, а й створити міцну і стійку кормову базу. Це перш за все залежатиме від урожайності всіх сільськогосподарських культур. Треба використати і такий важливий резерв, як луки і пасовища. Підрахунки Харківського управління сільськогосподарства свідчать, що правильне використання цього резерву збільшить кормову базу на 15—20%. На Харківщині великі площі засіяні технічними культурами — сояшником, цукровими буряками. Але

¹ Наводяться дані Харківського облплану про перспективи розвитку сільського господарства області у п'ятиріччі 1966—1970 рр.

одержані при переробці їх кормові продукти (патока, жом) повертаються назад тільки на 50%. Необхідно, щоб колгоспи і радгоспи

Таблиця 4

Харківської області¹ %

У радгоспах і колгоспах					1965 р., % до 1958 р
1958 р.	1962 р.	1963 р.	1964 р.	1965 р.	
50,5	68,5,	76,3	48,7	106,1	210
22,2	30,1	33,8	21,6	46,9	211
24,4	30,9	28,7	15,7	42,7	175
13,2	16,7	15,7	8,7	23,3	176
469,9	549	446,5	506,6	647,3	138
206,8	241,1	198	224,5	286,2	138
65,9	92,8	78,1	72,4	116,8	177
932	1014	975	902	934	100
41	44,5	43,2	40	41,3	101

одержували 90% продуктів переробки. Для зміцнення кормової бази треба також збільшити виробництво комбікорму, що є невід'ємною частиною раціональної годівлі тварин.

¹ Таблиця складена за даними обласного статистичного управління.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРОДУКТИВНІСТЬ, ІНТЕНСИВНІСТЬ ПРАЦІ, ВАРТІСТЬ РОБОЧОЇ СИЛИ І ЗАРОБІТНУ ПЛАТУ В УМОВАХ СУЧАСНОГО КАПІТАЛІЗМУ

О. А. Рубан

Розкриваючи суть капіталістичного ладу, К. Маркс писав: капіталізм ґрунтується на тому, що матеріальні умови виробництва у формі власності на капітал і власності на землю знаходиться у руках не робітників. Останні володіють лише особистою умовою виробництва — робочою силою. Наймані робітники економічно змушені продавати свою робочу силу власникам засобів виробництва, створювати для них додаткову вартість. Специфіка капіталу в тому і полягає, що це виробництво додаткової вартості виступає як пряма мета і визначальний мотив виробництва¹. Засоби, необхідні для існування, безпосередній виробник одержує у формі заробітної плати, що є перетвореною формою вартості і ціни товару робоча сила. Заробітну плату робітник може одержати, лише створивши додаткову вартість. Заробітна плата забезпечує відтворення робітника як найманого.

«Це суспільство — рабовласницьке, бо «вільні» робітники, що все життя працюють на капітал, «мають право» лише на такі засоби до існування, які необхідні для утримання рабів, що виробляють зиск, для забезпечення та увічнення капіталістичного рабства»², — писав В. І. Ленін.

При капіталізмі загальний економічний закон відтворення робочої сили наштовхується на закон додаткової вартості і закон вартості товару робоча сила. Підвищуючи продуктивність праці, капітал прагне скоротити необхідний робочий час і збільшити додатковий. Продуктивність праці у буржуазному господарстві відірвана від природної кінцевої мети виробництва та потреб виробників і служить збагаченню експлуататорів, підсилює процес реального підкорення праці капіталові. Робітник пропорціонально зростанню продуктивності праці створює чуже збагачення і своє власне зубожіння³.

При капіталізмі не може бути прямого зв'язку, тим більш взаємозв'язку, між зростанням продуктивності праці і підвищенням заробітної плати⁴. А коли так, чи правомірно з методологічної точки зору ставити в такому плані питання, як це зроблено у даній статті?

¹ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, ч. II, стор. 415.

² В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 63.

³ Див. Архив Маркса и Энгельса, т. IV, стр. 45.

⁴ Здається, що неправий Л. С. Бляхман, коли він один із розділів докторської дисертації називає «Взаємозв'язок продуктивності і оплати праці в умовах сучасного капіталізму». Див.: Л. С. Бляхман. Взаимосвязь производительности и оплаты труда в период коммунистического строительства. Л., 1966, стор. 22.

За останні роки в ряді розвинених капіталістичних країн дещо підвищилася не тільки номінальна, але й реальна заробітна плата робітників¹.

Безперечно, це зростання не є результатом доброї волі капіталістів чи так званої «політики доходів», про що на весь голос трублять глашатаї і духовні пастирі «вільного світу», а добуте гострою класовою боротьбою. Складніше питання про те, чи обов'язково зв'язане збільшення заробітної плати із зростанням вартості робочої сили, чи може таке збільшення сполучатися із зниженням цієї вартості, чи має будь-яке відношення до цього процесу підвищення продуктивності праці.

Розглянемо перш за все тенденцію вартості товару робоча сила в умовах сучасного капіталізму. Це особливий, незвичайний товар, що і виражається у специфіці його споживної вартості і вартості. Особлива споживна вартість товару робоча сила заключається в тому, що він здатний створювати додаткову вартість. Величина вартості товару робоча сила залежить від вартості засобів існування робітника і його родини. Нас у даному випадку більше цікавить вартість товару робоча сила і фактори, що її визначають. Ці фактори двоякого роду: одні сприяють її зростанню, інші — зниженню. До числа перших відноситься зростання потреб робітника, посилення інтенсивності праці, підвищення культурно-технічного рівня робітника. До інших — підвищення продуктивності праці, застосування жіночої і дитячої праці і т. п.

Які ж із цих факторів переважають і визначають напрямки змін вартості робочої сили в сучасних імперіалістичних країнах?

В епоху загальної кризи капіталізму і особливо на сучасному його етапі рух вартості робочої сили стає все більш суперечливим через те, що час від часу змінюється роль і сила впливу окремих факторів. У питанні про панівні тенденції змін величини вартості робочої сили нема поки що єдиної думки серед радянських і зарубіжних економістів. У ряді праць робиться висновок про зростання вартості товару робоча сила в сучасних умовах під впливом посилення інтенсивності праці та інших факторів².

Іншої, і як здається, більш обгрунтованої думки дотримуються І. І. Кузьмів, В. К. Афанасьєв та ін. Визнаючи можливість підвищення величини вартості робочої сили в окремі періоди, вони вірно вважають, що і в умовах сучасного капіталізму, якщо брати тривалий час, наприклад, десятиріччя, переважають ті фактори, що кінець кінцем зменшують її величину.

Не можна погодитись з першою точкою зору насамперед тому, що згідно з нею підвищення інтенсивності праці є тепер головним фактором

¹ У 1964 р. реальна заробітна плата одного виробничого робітника у США збільшилася проти 1957 р. на 14%, в Англії з 1958 по 1964 рік вона зросла на 20%, в Італії — на 36%, Франції — на 20%, ФРН — на 35%. Див.: Мир капитализма. Справочник о капиталистической экономике. М., 1965, стор. 280—282.

² «Якщо для попередніх етапів розвитку капіталізму характерна тенденція до зниження вартості робочої сили, то останнім часом у розвинутих капіталістичних країнах намітилась тенденція до зростання її вартості», — пише І. Бровер. Див.: «Економические науки», 1961, № 6, стор. 35. Після другої світової війни у високорозвинених капіталістичних країнах відбулося значне зростання реальної заробітної плати, а не абсолютне зuboжіння — це зрозуміло. Звичайно, виросла і інтенсивність праці, зросла і вартість робочої сили, писав академік Е. Варга. Див.: Э. Варга. Очерки по проблемам политэкономии капитализма. М., Изд-во полит. литературы, 1964, стор. 131.

збільшення виробітку і зростання експлуатації¹. У дійсності підвищення інтенсивності праці — це улюблений буржуазний метод посилення експлуатації. Історія капіталістичного виробництва знає декілька способів підвищення інтенсивності праці. В епоху імперіалізму діє спосіб, заснований на застосуванні науки для «витискування поту» у вигляді різних конвеєрних систем, систем кваплення, нормування і т. п. Наприклад, система мікроелементних нормативів (МТМ), що застосовується у США та ряді інших країн капіталу, виходить з того, що нормальний темп роботи еквівалентний такій затраті робочої сили, якби робітник ходив із швидкістю 5—6 км на годину.

На службу стягання прибутків поставлені ергономіка, психотехніка, які забезпечують «раціональну експлуатацію нервової системи і психічних можливостей людини».

Таким чином, факти капіталістичної дійсності говорять про зрослий рівень інтенсивності праці.

І все ж, розглядаючи співвідношення факторів зростання виробітку в сучасних імперіалістичних країнах, доходимо висновку, що головним є підвищення ефективності праці, бо відбувається технічний прогрес. Зрослий рівень інтенсивності праці, поширюючись повсюдно, перетворюється у суспільно-нормальний і виступає таким чином фактором зростання продуктивності праці. Звичайно, в окремі роки надмірна інтенсивність праці може бути головним фактором приросту виробітку. Проте вважати це за панівну тенденцію нема підстав. По суті це означає недооцінку класової боротьби, а також технічного прогресу, відрив від нього організації виробництва і праці, помилкове твердження, що на теперішній стадії крупного машинного виробництва, що характеризується впровадженням автоматичної системи машин, пануючим є виробництво абсолютної додаткової вартості, а не відносної. При такому підході виходить, що вартість одиниці продукції не знижується. А коли так, то слід визнати якщо не зростання, то стагнацію величини вартості товару робоча сила².

Зростання продуктивності праці, а не надмірної інтенсивності визначає і в сучасних імперіалістичних державах збільшення виробітку. Разом з тим воно визначає і динаміку вартості робочої сили.

Як же впливає на вартісну величину товару робоча сила зростання суми матеріальних благ і послуг під впливом закону зростання потреб.

¹ Не можна погодитись з І. К. Верещагіним, коли він стверджує, що сучасна інтенсифікація праці є головним монополістичним методом «підвищення експлуатації, що динаміка зростання виробітку» свідчить перш за все про зростання інтенсифікації праці. Див.: І. К. Верещагін. Закон прибавочной стоимости и его действие в условиях современного капитализма. М., «Мысль», 1966, стор. 56.

«Основний метод підвищення норми експлуатації — посилення інтенсивності праці — монополістична буржуазія маскує цілим набором соціально-демагогічних методів і систем», — говориться в іншій статті. Див. «Комуніст», 1965, № 2, стор. 72.

² Цікаво ставить питання В. С. Афанасьєв. Він стверджує, що вартість товару робоча сила під впливом інтенсивності праці не підвищується чи залишається незмінною, а знижується. Він пише: «Відомо, що з підвищенням інтенсивності праці вартість одиниці товару не зростає, а залишається незмінною, хоч збільшується кількість одиниць товару, вироблених за одиницю часу, а також сума їх вартості. А це означає, що вартість одиниці товару, кінець кінцем, падає, через те, що нерідко із зростанням інтенсивності праці зростає її продуктивність», Див.: В. С. Афанасьєв. Капиталистическое воспроизводство и динамика стоимости рабочей силы. — В кн.: Капиталистическое воспроизводство в современных условиях. М., «Мысль», 1966, стор. 132.

Цей загальний закон при капіталізмі наштовхується на вузьку мету капіталістичного виробництва і його експлуататорську суть. Тому, коли мова йде про зростання потреб, то говориться лише про ті з них, без яких неможливе в нових умовах відтворення робочої сили найманого робітника. Такі потреби найманого робітника у другій половині нашого століття ширші і різноманітні, ніж на початку його. Тепер, наприклад, значна частина робітників купує товари тривалого користування — холодильники, телевізори, автомобілі і т. п.¹

Чи зростає вартість робочої сили із збільшенням потреб і суми благ, необхідних для їх задоволення? Здається, що з урахуванням цих обставин не зникає тенденція зниження вартості робочої сили. Докази тут можуть бути подвійного роду.

По-перше, достовірні фактичні дані говорять про зростання норми додаткової вартості, що відбиває зниження вартості товару робоча сила, оскільки робочий день за останні роки істотно не зріс². Поряд з цим змінилась сама структура величини вартості робочої сили внаслідок підвищення ролі так званого морального фактора (з 30% на кінець XIX ст. до 60—63% у теперішній час)³.

По-друге, зростання потреб, що задовольняються, безпосередньо на вартісну величину засобів існування робітника не впливає, а діє прямо на фізичний обсяг. Звідси зрозуміло, що зростання задоволених потреб не обов'язково викликає підвищення вартості робочої сили в тій же пропорції. Зросла продуктивність праці дає можливість з меншою затратою робочого часу виготовити ту ж чи більшу масу споживних вартостей. Рух величини вартості робочої сили і суми матеріальних благ, що потрібні для відтворення робочої сили, може відбуватися у зворотному напрямку. Про це теж не слід забувати, розглядаючи рух реальної заробітної плати, вартість робочої сили у зв'язку з підвищенням продуктивності праці. Раніше ніж перейти до аналізу цього положення ще раз підкреслимо, що природа капіталізму як соціального ладу не припускає прямого зв'язку між продуктивністю праці і заробітною платою. Мова йде про інше. У даному випадку стверджується, що деяке зростання реальної заробітної плати, яке має місце у розвинутих капіталістичних країнах, не обов'язково зв'язане лише із збільшенням вартості робочої сили, як це інколи стверджується⁴. Воно може відбуватися і при зниженні вартості робочої сили. Справа в тому, що реальна заробітна плата відбиває кількість споживних вартостей, що купуються робітниками,

¹ Цікаві дані наведені в журналі «Мировая экономика и международные отношения» («МЭ и МО») за 1966 г., № 7, стор. 78. Питома вага родин, що мають побутові прилади, становить (в %):

	Франція	ФРН	Італія	Англія	Бельгія
Холодильники	41	52	30	30	21
пральні машини	32	36	8	45	52
пилососи	37	66	7	72	40

² За даними В. Перло, у США частка заробітної плати промислових робітників у добавленій вартості знизилась з 40,7% у 1947 р. до 32,6% в 1963 р. Якщо індекс реальної заробітної плати у розрахунку на одиницю продукції за 1952—1958 рр. взяти за 100%, то у першому півріччі 1965 р. він знизився до 89%, Див.: «Проблемы мира и социализма», 1966, № 3, стор. 42, а також «МЭ и МО» 1966, № 9, Приложение, стор. 84.

³ Див. Д. К. Трифонов. Общие экономические законы. Изд-во ЛГУ, 1964, стор. 173 і 180. Приложение.

⁴ Не можна повністю погодитись з таким твердженням: «Деяке зростання заробітної плати робітників може відбуватися при капіталізмі, але не в результаті підвищення продуктивності праці, а внаслідок підвищення вартості робочої сили». Див.: Н. А. Мальцев. Материальное и моральное стимулирование труда в промышленности. М., «Мысль», 1965, стр. 8.

а не суму суспільно-необхідного часу, потрібного для відтворення вартості товару робоча сила. Реальна заробітна плата — це матеріальний субстрат вартості робочої сили¹.

Рух же вартості робочої сили і її матеріального субстрата під впливом продуктивності праці при інших рівних умовах є протилежним. Вів пов'язаний із двоїстим характером праці товаровиробників — конкретною і абстрактною. Продуктивна сила праці належить конкретному труду, її підвищення виражається у зростанні масі товарів при незмінній загальній величині вартості, створеної в даний час. Цей протилежний рух споживної вартості і вартості під дією продуктивності праці в економічній літературі визначається як закон. Стосовно до товару робоча сила цей закон виражається у можливому протилежному русі реальної заробітної плати як матеріального субстрата вартості робочої сили і самої величини вартості робочої сили. Через те, що товар робоча сила за своєю природою незвичайний, то і результати дії цього закону особливі². Величина вартості робочої сили залежить від соціально-історичного її елемента, кола потреб, що змінюються. Тому під впливом продуктивності праці вартість робочої сили знижується, але не так швидко, як усіх інших товарів, в тому числі і товарів народного споживання.

Протилежний рух матеріально-речової і вартісної величини товару робоча сила на основі підвищення продуктивності праці говорить лише про можливе зростання реальної заробітної плати без зниження норми додаткової вартості. «Таким чином, при зростанні продуктивної сили праці, — писав К. Маркс, — ціна робочої сили могла б падати безперервно поряд з безперервним же зростанням маси життєвих засобів робітника»³. Реальна заробітна плата у сучасних капіталістичних країнах підвищується лише під натиском класової боротьби, що загострилася всередині капіталістичних країн, а також на міжнародній арені.

Це збільшення значно менше, ніж підвищення товарного еквівалента вартості робочої сили при зростаючій продуктивності праці.

Робітники не користуються результатами технічного прогресу. Продуктивність праці зростає швидше, ніж заробітна плата. При чому з розвитком техніки цей розрив збільшується. Середньорічне підвищення реальної заробітної плати робітників обробної промисловості США щодо середньорічного підвищення продуктивності праці протягом 1941—1954 рр. становило 90,5%, 1954—1955 рр. — 84,5%, 1959—1964 рр. — 57%. Ця ж закономірність характерна і для інших країн капіталізму. Так, в обробній промисловості Японії за 1960—1964 роки зростання реальної заробітної плати становило по відношенню до підвищення про-

¹ В економічній літературі застосовуються різні терміни для вираження уречевленої величини вартості робочої сили. Так, А. І. Кац говорить про «матеріальний субстрат вартості робочої сили». Він вважає також, що вартість робочої сили має три форми вимірювання, говорить, зокрема, про «абсолютно матеріальну величину», як про масу життєвих засобів. Див.: А. І. Кац. Положение пролетариата США при империализме. Изд-во АН СССР, 1962, стор. 173. В. С. Афанасьев користується терміном «товарний еквівалент» вартості робочої сили. Див.: «Капиталистическое воспроизводство в современных условиях». М., «Мысль», 1966, стор. 131. Румунський економіст Постолаке, характеризує зміни реальної заробітної плати пише: «В головних капіталістичних країнах відбувається зростання вартості робочої сили в її матеріальному вираженні». Див.: Проблемы современного капитализма и рабочий класс. Прага, «Мир и прогресс», 1963, стор. 377.

² Див. Г. А. Козлов. Действие закона стоимости в условиях современного капитализма, стор. 3 та інші; В. А. Афанасьев. Капиталистическое воспроизводство и стоимость рабочей силы. В кн.: Капиталистическое воспроизводство в современных условиях. М., «Мысль», 1966, стор. 140.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 493.

дуктивності праці лише — 50%, у Франції — 71%, в Італії — 73%, в Англії — 73,5%¹.

Розрив у співвідношенні темпів зростання продуктивності праці і заробітної плати практично досягається за допомогою різних потогінних форм праці і систем заробітної плати, а також прямого державно-монополістичного регулювання, так званої «політики доходів», суттю якої є заморожування заробітної плати².

Характеризуючи об'єктивні економічні закони, що впливають на співвідношення руху продуктивності, інтенсивності праці, вартості робочої сили і реальної заробітної плати, слід врахувати, що їх дія і наслідки зв'язані з гостротою класової боротьби. Буржуазія як у минулому, так і тепер намагається звести заробітну плату до мінімуму.

Робітники своєю економічною боротьбою виступають за підвищення заробітної плати, яка дала б змогу задовольнити всі потреби, що без них неможливо відтворення товару робоча сила.

Посилення впливу світової системи соціалізму, зростання міжнародного революційного руху, загострення класової боротьби всередині країн капіталу не може примушувати експлуататорські класи маневрувати у політиці заробітної плати, йти в ряді випадків на поступки. Політика «підкормки» робітничої верхівки тепер іноді сполучається з тактикою поступок відносно більш широкого кола трудящих.

В економічній літературі нема єдності поглядів на те, де джерело всякого роду надбавок до заробітної плати в зв'язку з проведенням різного роду патерналістських заходів, впровадження «робітничих акцій», «систем участі у прибутках» і т. п.

Найчастіше ця частина заробітку пов'язується з необхідним продуктом своєрідно перерозподіленням³. Останнім часом виникла й інша думка⁴. Ось як трактує, наприклад, ці питання О. Сальковський: «Та частина заново створеної вартості, що реалізується і при послабленні тиску робітничого руху привласнюється капіталістом і буржуазною державою у вигляді індивідуальної і колективної додаткової вартості, в інших умовах (посилення класової боротьби) відторгається від капіталіста і перетворюється у складову частину оплаченої праці. Невірно, на наш погляд, вважати, що вартість робочої сили утворює якусь фатально непереборну межу для вимушених матеріальних поступок капітала праці⁵.

О. Сальковський реальніше, ніж інші дослідники даних проблем, дивиться на ті процеси, які відбуваються у розвинутих капіталістичних країнах. Правильно, що різке загострення класової боротьби не може не відбитися на формах і засобах політики «батога і пряника», що її

¹ Див. «МЭ и МО», 1967, № 1, стор. 29.

² Дуже влучно визначив істинний зміст «політики доходів» італійський профспілковий діяч Віторіо Фоа: «... політика доходів, очевидно, виявляється сьогодні порядком, що найбільш активно використовується для того, щоб привернути трудящих до справи зміцнення системи їх власної експлуатації». Див.: «Западна Європа: трудящиеся против монополий». М., «Мысль», 1965, стор. 103.

³ Див. А. Вайсман. Новые формы заработной платы в условиях современного капитализма. Высшая школа, М., 1965, стор. 4 та ін.

⁴ «Деякі марксистські дослідники категорично оголошують усі матеріальні поступки недовиплаченою заробітною платою. Чи можна визнати таку точку зору безспірною. Шукати стабільний критерій для визнання межі, що відділяє «належну» праці частку у заново створеній вартості від частки, яку «повинен» привласнити капітал, — пусте заняття, що пояснив ще К. Маркс, критикуючи нісенітність постановки питання про «справедливу заробітну плату», — пише О. Сальковський. Див. «МЭ и МО», 1966, № 9, стор. 93.

⁵ Див. О. Сальковський. Социально-экономическая политика буржуазии и рабочий класс, «МЭ и МО», 1966, № 9, стр. 93.

застосовує буржуазія до робітничого класу. Звичайно, заробітна плата, як перетворена форма вартості і ціни робочої сили, може при певних умовах на якийсь час у частини робітників відхилятися і вгору від вартості робочої сили. Але не можна вважати «марним заняттям» визначення частки заново створеної вартості, що належить праці. Ділення заново створеної вартості на необхідний і додатковий продукт відбувається у процесі виробництва і має об'єктивний характер. Він виражає міру експлуатації. Нарешті, тоді, коли нові потреби «будучи багаторазово завойованими у ході жорстоких сутичок з капіталом», включаються у «звичайний рівень життя трудящих», вони не підвищують вартості товару робоча сила. Справа в тому, що раніше, ніж вони входять в коло засобів відтворення робочої сили, зросла продуктивність праці знижує робочий час, потрібний для відтворення тих товарів, які задовольняють «старі» потреби. Тому задоволення нових, що стали звичними, потреб не зв'язане з використанням для цього прибутку, частини додаткової вартості. Процес руху реальної заробітної плати при капіталізмі не можна пояснити, не врахувавши закон протилежного руху товарного еквівалента і величини товару робоча сила у зв'язку з підвищенням продуктивності праці. Зростання продуктивності праці — це фактор виробництва відносної додаткової вартості, збільшення якої може відбуватися і при деякому підвищенні реальної заробітної плати, зумовленої класовою боротьбою.

МІЖГОСПОДАРСЬКА КУЛЬТУРНО-ПОБУТОВА КООПЕРАЦІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ В УДОСКОНАЛЕННІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН НА СЕЛІ

В. І. Чигринов

У процесі дальшого розвитку та зміцнення колгоспів зростатиме їхній внесок у комуністичне будівництво. Цей внесок полягатиме не тільки у зростаючому виробництві, а й у зростаючих витратах на поліпшення культурно-побутових умов колгоспного селянства. «В міру зростання громадського багатства, — говориться у Програмі КПРС, — колгоспи братимуть все більшу участь у створенні підприємств і культурно-побутових закладів загальнонародного користування, шкіл-інтернатів, клубів, лікарень, будинків відпочинку»¹.

Уже й тепер витрати колгоспів на культурно-побутові потреби щороку набагато збільшуються. Про це свідчать дані розподілу коштів колгоспів України на культурно-побутові потреби (див. табл.)².

Розподіл колгоспних коштів на культурно-побутові потреби, тис. крб.	Р о к и				
	1961	1962	1963	1964	1965
Всього грошових доходів колгоспів	3971864	4461654	4576082	5314956	6106222
З них виділено на культурно-побутові потреби	70644	81372	86979	106686	147122
У середньому припадає на один колгосп виділених для культурно-побутових потреб коштів . . .	7,2	8,2	9,0	11,3	15,6

Як бачимо, найбільше коштів колгоспи виділили на культурно-побутові потреби в 1965 році. Ці витрати зросли на 37,9% у порівнянні з 1964 р. і удвоє проти 1961 року. Якщо в 1961 р. колгоспи республіки відраховували для цієї мети в середньому лише 1,8% власних грошових доходів, то в 1965 р. процент збільшився до 2,4.

Значний крок у поліпшенні культурно-побутових умов життя колгоспного селянства буде зроблено у новій п'ятирічці. Якщо за п'ять років

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав УРСР, К., 1962, стор. 74.

² Див. Архів Міністерства сільського господарства УРСР (Довідка про використання коштів на культурно-побутові потреби колгоспами УРСР за 1961—1965 рр., від 28 січня 1966 р., № 19(13).

до 1966 р. на спорудження об'єктів освіти, культури, охорони здоров'я, а також жилих будинків колгоспи республіки витратили 465 млн. крб., або 17,6% з усієї суми на будівництво, то в новій п'ятирічці, коли значною мірою збільшиться загальний обсяг будівництва, питома вага культурно-побутового будівництва зросте більш ніж у півтора рази¹.

Зростаючі витрати кожного колгоспу на поліпшення культурно-побутових умов та їх раціональне використання вимагають поєднання зусиль декількох господарств на основі міжколгоспної кооперації.

У країні в даний час існує багато різноманітних форм міжколгоспних зв'язків у галузі культури і побуту, що значною мірою відбивається на поліпшенні культурно-побутових умов сільського населення.

Характерною особливістю міжколгоспної кооперації в галузі культури й побуту є те, що створені на кошти кількох колгоспів культурно-побутові установи у переважній більшості випадків передаються згодом відповідним державним організаціям.

В Українській РСР розвиваються такі види міжколгоспної культурно-побутової кооперації:

1. Міжколгоспна кооперація у створенні установ культури (шкіл, дитячих садків та ясел, міжколгоспних Рад по культурі).
2. Міжколгоспна кооперація в галузі медичного обслуговування та охорони здоров'я (міжколгоспні лікарні, санаторії, будинки відпочинку і піонерські табори, будинки для старих та інвалідів та ін.).
3. Міжколгоспна кооперація в галузі побуту (комбінати комунального обслуговування).

Широкого розвитку набуло будівництво міжколгоспних шкіл, шкіл-інтернатів і дитячих дошкільних установ на Україні. Пайові внески на їхнє спорудження визначаються по-різному: в одних випадках — від кількості землі в колгоспі, в інших — від вартості будівництва. Міжколгоспні школи будуються і в Харківській області. У 1966 р., наприклад, «Червона Тернівка» і «Комуніст» Близнюківського району, об'єднавши свої кошти, спорудили міжколгоспну школу на 560 учнівських місць². Будівництво міжколгоспних шкіл ведеться і в інших районах Харківщини. На кінець 1970 р. намічається збудувати такі школи в Шевченківському, Краснокутському, Валківському, Дергачівському, Дворічанському, Лозівському та інших районах Харківської області³.

Останнім часом поширилися міжколгоспні Ради по культурі. В Одеській, Полтавській, Хмельницькій, Кіровоградській областях вони працюють в усіх районах. У середині 1967 р. вони діяли в 213 районах України⁴.

Міжколгоспні Ради по культурі надають дійову допомогу партійним та радянським організаціям у поліпшенні роботи сільських, колгоспних та радгоспних осередків культури у справі комуністичного виховання мас, активно впливають на вжиття цілого ряду заходів, спрямованих на максимальне задоволення зростаючих духовних потреб трудящих, практично допомагають культурно-освітнім установам у налагодженні пропаганди досягнень передового виробничого досвіду, розвитку художньої самодіяльності, проведенні оглядів та фестивалів самодіяльного мистецтва, зміцненні їхньої матеріальної бази, підготовці для них кадрів.

У Болградському районі Одеської області з ініціативи голів колгоспів за активною підтримкою РККП України і Виконкому районної

¹ Ж. «Коммунист Украины», 1968, № 1, стор. 26.

² Поточний архів Харківського ОблВНО за 1966 р.

³ Матеріали Харківського ОблВНО. Перспективний план будівництва шкіл на 1966—1970 рр.

⁴ Див.: газ. «Правда», 9 серпня 1967 р.

Ради депутатів трудящих у 1963 р. було створено міжколгоспну Раду по культурі, в організації якої взяли участь усі колгоспи району. Рада має грошовий фонд і особливий рахунок у банку. За рішенням зборів уповноважених членів міжколгоспної Ради всі колгоспи-учасники відраховують у фонд Ради грошові внески в розмірі 10% від загальних коштів культурфондів колгоспів¹.

У 1963 р. сума відрахувань колгоспів у фонд міжколгоспної Ради становила 22,9 тис. крб. Зміцнення економіки сільгоспартілей, зростання доходів дає їм можливість виділяти більше коштів для задоволення культурних потреб колгоспників. Тому з кожним роком фонд міжколгоспної Ради зростає. У 1964 р. він становив 32,3 тис. крб., у 1965 р. — 42,3 тис., у 1966 — 139,4 тис., а в 1967 р. він досяг 177,4 тис. крб., тобто тільки за період з 1963 по 1967 р. фонд міжколгоспної Ради зріс більш ніж у 7,7 раза².

Централізація частини коштів з культфонду колгоспів створила можливість придбати для клубів району піаніно, баяни, духові оркестри, магнітофони, фільмоскопи, епідіаскопи, а також поповнити літературою бібліотеки. 1966 року в районі створено прокатну базу костюмів, театрального реквізиту, для чого Рада асигнувала 65 тис. крб. Крім того, для сільських і колгоспних клубів було виготовлено ще 700 костюмів, 300 пар чобіт, комплектів одягу і чобіт для 19 танцювальних колективів³.

Багато уваги зміцненню матеріальної бази установ культури приділяють міжколгоспні Ради Кіровоградської області, які тільки за 1966 р. асигнували для цього 200 тис. крб. У 1967 р. ці витрати ще зросли. На кошти міжколгоспних Рад тільки за перше півріччя 1967 р. для культурно-освітніх організацій придбали 7320 театральних стільців, 27 піаніно, 31 духовий оркестр, 12 оркестрів народних інструментів, 107 баянів, 37 магнітофонів, 35 телевізорів, 69 радіол, 4141 костюм для художньої самодіяльності. У ході підготовки до фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого 50-річчю Радянської влади, при всіх будинках культури було створено прокатні бази костюмів, чобіт, театрального реквізиту⁴.

Тільки міжколгоспна Рада Добровеличківського району Кіровоградської області в 1967 р. придбала для художньої самодіяльності 550 костюмів, крім цього, для кожного сільського клубу в середньому придбано по 20 костюмів, закуплено 11 радіол, 17 баянів, 19 телевізорів, 8 духових оркестрів і оркестрів народних інструментів тощо⁵.

Міжколгоспні Ради по культурі багато роблять для культурного обслуговування колгоспників. Вони влаштовують у сільських клубах тематичні вечори, вечори зустрічей з учасниками Жовтневої революції, громадянської та вітчизняної воєн, творчі зустрічі та ін.

1966 року в Болградському районі Одеської області було організовано свято пісні й танцю. У 26 клубах і будинках культури проведено близько 500 тематичних вечорів, усних журналів, вечорів запитань і відповідей, в яких брало участь 129,5 тис. чоловік⁶.

Міжколгоспна Рада особливу увагу приділила естетичному вихованню як невід'ємній складовій частині комуністичного виховання. За період роботи Ради кількість гуртків художньої самодіяльності в клу-

¹ Поточний архів Українського республіканського комітету профспілок працівників культури.

² Поточний архів Одеського обкому профспілки працівників культури.

³ Там же.

⁴ Поточний архів Кіровоградського обкому профспілки працівників культури.

⁵ Там же.

⁶ Поточний архів Одеського обкому профспілки працівників культури.

бах Болградського району збільшилася на 83, а число учасників — майже утворює.

Підвищенню ідейно-художнього рівня репертуару і виконавчої майстерності колективів художньої самодіяльності сприяла підготовка і проведення в районі першого туру республіканського самодіяльного мистецтва, присвяченого 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. У конкурсі фестивалю брало участь 211 гуртків з 3820 учасниками.

З метою методичного керівництва і постійної творчої допомоги самодіяльним гурткам сільських і колгоспних клубів міжколгоспні Ради утримують методистів по жанрах художньої самодіяльності. Так, в Ульяновському, Новоархангельському, Маловисківському та інших районах Кіровоградської області працюють такі спеціалісти, у Болградському районі Одеської області працюють чотири методисти по жанрах художньої самодіяльності¹.

Крім того, на кошти міжколгоспних Рад у Болградському районі в сільських і колгоспних клубах взято на роботу 71 керівника художньої самодіяльності, а в 13 сільських бібліотеках, кожна з яких обслуговує близько 1300 читачів, — додатково по одному бібліотечному працівнику². Міжколгоспні Ради залучають до своєї роботи громадських працівників і насамперед сільську інтелігенцію.

Вони постійно піклуються про поповнення книжкових фондів сільських бібліотек. Тільки в 1966 р. для поповнення бібліотек літературою міжколгоспною Радою Болградського району Одеської області виділено 25 тис. крб.³, а міжколгоспними Радами Кіровоградської області для цієї мети в 1967 р. виділено 30,1 тис. крб.⁴.

Виділення міжколгоспними Радами грошових коштів на поповнення бібліотек книгами сприяє значному збільшенню їхнього книжкового фонду. Так, у Болградському районі Одеської області книжковий фонд усіх бібліотек 1966 р. налічував 438,5 томів, або 5,9 книги на душу населення. Читанням було охоплено 98% населення району⁵.

Міжколгоспна Рада бібліотеки району допомагає вести велику і змістовну роботу серед населення. У 1966 р. 28 бібліотек району провели 110 читачьких конференцій, диспутів. Разом з клубним активом вони організували 216 масових заходів, присвячених пропаганді і роз'ясненню рішень і матеріалів XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України, 175 — присвячених 50-річчю ювілею Радянської влади і 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. У бібліотеках і клубах проведено багато бесід та лекцій на науково-атеїстичні і моральні теми.

У зв'язку з цим за останні роки відбуваються значні зміни в духовному житті людей. За три роки в районі удвоє зменшилася кількість хрещень новонароджених, у 10 раз зменшилася кількість вінчань⁶.

Поліпшенню роботи клубів і бібліотек, розвитку самодіяльного мистецтва на селі значною мірою сприяє якісний склад культурно-освітніх працівників. Міжколгоспні Ради по культурі Кіровоградської області підготували 261 керівника з основних жанрів художньої само-

¹ Поточний архів Українського республіканського комітету профспілки працівників культури.

² Там же.

³ Поточний архів міжколгоспної Ради Болградського району Одеської області.

⁴ Поточний архів Обкому профспілки працівників культури Кіровоградської області.

⁵ Поточний архів Українського республіканського комітету профспілки працівників культури.

⁶ Засідання Верховної Ради УРСР сьомого скликання (перша сесія). Стенографічний звіт. К., 1967, стор. 101.

діяльності і провели набір до обласної школи підготовки керівників художньої самодіяльності у кількості 273 чоловік¹. Свою діяльність міжколгоспні Ради по культурі спрямовують на активну допомогу партійним організаціям і управлінням колгоспів у мобілізації трудящих на перетворення в життя рішень XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України піднесення політичної і трудової активності мас, виховання високо свідомої людини.

Характерним з цього погляду може бути село Криничне Болградського району Одеської області. Кілька років тому колгосп «Правда» вважався середнім господарством. Переважна більшість жителів села — болгари. До недавнього часу жінки цього села до клубу не ходили, працівники клубу ніякої роботи з ними не проводили. Завдяки великій роботі, яку розгорнула міжколгоспна Рада разом з громадськими організаціями за активною участю інтелігенції села, колгосп тепер за основними виробничими показниками посідає перше місце в районі. Набагато зріс культурний рівень села. Зараз у клубі працює 9 гуртків художньої самодіяльності з 200 учасниками, серед яких більшість — жінки. У селі зводиться Будинок культури на 700 місць². Таких прикладів у Болградському районі чимало.

Міжколгоспні Ради по культурі — нова форма об'єднання. У багатьох районах республіки вони створюють додаткові можливості для розвитку творчої ініціативи культурно-освітніх працівників, розкриття народних талантів і ефективної організації комуністичного виховання мас.

Значні кошти вкладують колгоспи у будівництво міжколгоспних лікарень, родильних будинків, будинків для старих, будинків відпочинку, санаторіїв, піонерських таборів. У селі Минківка Валківського району Харківської області міжколгоспна Рада збудувала міжколгоспну лікарню на 25 ліжок за кошти кількох колгоспів району.

У селі Пиків Калінінського району Вінницької області на колгоспні кошти побудовано лікарню на 50 ліжок. Вона має сучасне устаткування, хірургічне та фізіотерапевтичне відділення, рентгенкабінет і лабораторію. Це 32 лікарня, побудована в області на колгоспні кошти тільки в 1965 році. Крім того, було споруджено 12 амбулаторних і 167 медичних пунктів і родильних будинків, 87 колгоспних молочних кухонь, 150 профілакторіїв безпосередньо на фермах³. На кошти колгоспів України протягом 1959—1964 рр. створено лікарських установ на 15277 ліжок⁴.

Колгоспи беруть активну участь у будівництві міжколгоспних санаторіїв і будинків відпочинку.

Міжколгоспні санаторії, будинки відпочинку споруджені колгоспами Полтавської, Запорізької, Кримської, Дніпропетровської, Черкаської, Чернівецької, Харківської та ряду інших областей. 1960 року 18 колгоспів Полтавської області на свої кошти збудували санаторій «Лісні поляни», розрахований на 65 чоловік. Пайові внески на створення санаторію становили 13,4 тис. крб. Зараз він є одним з найкращих міжколгоспних санаторіїв. Незважаючи на те, що відпускна вартість

¹ Поточний архів Обкому профспілки працівників культури Кіровоградської області.

² Поточний архів обкому профспілки працівників культури Одеської області.

³ Історія селянства УРСР, т. 2, К., «Наукова думка», 1967, стор. 501.

⁴ «Народне господарство Української РСР в 1965 р.». Статистичний щорічник. К., 1966, стор. 463.

путівки на 12 днів становить 48 крб., невикористаних ліжко-місць немає. Щороку тут проходять курс лікування близько 800 чоловік¹.

Колгоспи Крижопільського району Вінницької області в селі Вербка збудували міжколгоспний великий санаторій. Відпускна ціна путівки становить 32 крб. Щороку тут проходять курс лікування сотні колгоспників².

У міжколгоспних санаторіях республіки тільки за два роки (1965, 1966) пройшли курс лікування 6667 колгоспників³.

Колгоспи разом з районними міжколгоспними оздоровчими установами споруджують міжрайонні санаторії, будинки відпочинку, піонерські табори, тобто об'єднують кошти колгоспів кількох районів і областей.

У 1957—1958 рр. сільгоспартілі Сімферопольського району Кримської області і Мелітопольського району Запорізької області створили в Алушті міжколгоспний будинок відпочинку «Колгоспник» на 188 місць. Колгоспи цих районів внесли 625 тис. крб. пайових внесків на його будівництво. Пізніше ще 120 колгоспів стали пайовиками будинку відпочинку, де збудовано тепер кілька додаткових корпусів. Щороку у «Колгоспнику» лікуються і відпочивають декілька тисяч чоловік, а всього за 7 останніх років відпочило 26 тис. трудівників села⁴.

Керівним органом будинку відпочинку є міжколгоспна Рада, до складу її загальними зборами колгоспників обирається по одному уповноваженому від кожного колгоспу-пайовика. Рада на своїх засіданнях розглядає адміністративно-господарські питання, затверджує річний кошторис витрат і прибутків, штати і ставки зарплати, призначає директора і головного бухгалтера.

Колгоспи і ряду інших областей на свої кошти створюють міжколгоспні будинки відпочинку. У мальовничому місці в сосновому бору на березі ріки Сіверський Дінець на кошти колгоспів Петрівського району Харківської області 1960 р. завершено будівництво міжколгоспного будинку відпочинку на 50 чоловік⁵. На кошти колгоспів організовані будинки відпочинку в Кіровоградській, Дніпропетровській області.

З кожним роком зростає кількість міжколгоспних будинків відпочинку і число відпочиваючих у них. В 1965 році в міжколгоспних будинках відпочинку республіки оздоровилося і відпочило 4 500 чол., а 1966 р. уже 6 236 трудівників колгоспного села⁶.

Усього санаторіїв і будинків відпочинку в УРСР на початок 1966 р. налічувалося 16⁷, в яких відпочило 10 774 трудівника колгоспного села⁸.

На Україні колгоспи також створюють міжколгоспні піонерські табори. У 1959 р. колгоспи Сахновщанського району Харківської області сумісними зусиллями побудували в селі Бучки міжколгоспний піонерський табір на 300 чол., в якому проводять літні канікули діти колгоспників⁹. У 1965 р. Облміжколгоспбуд Харківської області збудував піонерський табір для дітей працівників міжколгоспбудів.

¹ Матеріали Міністерства сільського господарства УРСР. Записка про роботу міжколгоспних оздоровчих установ УРСР за 1966 р.

² Там же.

³ Зведені річні звіти міжколгоспних організацій УРСР за 1965—1966 рр.

⁴ Історія селянства УРСР, т. 2. К., «Наукова думка», 1967, стор. 501.

⁵ Матеріали Харківського обласного управління сільського господарства.

⁶ Зведений річний звіт міжколгоспних організацій УРСР за 1966 рік.

⁷ Народное хозяйство СССР в 1965 г. М., «Статистика», 1966, стор. 420.

⁸ Зведені річні звіти міжколгоспних організацій за 1965—1966 рр.

⁹ Матеріали Харківського обласного управління сільського господарства.

Частка пайових внесків міжколгоспбудів становила 10 тис. крб. У період шкільних канікул у цьому піонерському таборі відпочиває щороку 160 дітей працівників міжколгоспбудів¹.

Міжколгоспні піонерські табори створюються також колгоспами інших областей України. Всього за літній період 1966 р. в міжколгоспних піонерських таборах провели свої канікули 892 школярі².

Крім коштів на організацію оздоровлення і відпочинку трудівників села в міжколгоспних санаторіях, будинках відпочинку, колгоспи виділяють частину коштів на будівництво будинків для старих. 1966 року в колгоспах країни було будинків для старих і непрацездатних колгоспників приблизно на 20 тис. місць³.

На Україні в 1965 р. існувало шість міжколгоспних будинків для старих, де перебувало 150 колгоспників, в 1966 р. їх стало 10 і в них налічувалося 400 колгоспників⁴.

У діяльності міжколгоспних санаторіїв і будинків відпочинку є ряд труднощів і не розв'язаних питань. Не завжди в санаторіях і будинках відпочинку створюються належні умови для лікування і відпочинку трудівників села.

Цим і пояснюються недоїзди і дострокові від'їзди відпочиваючих. У Звенигородському міжколгоспному санаторії «Родон» у 1966 р. було не використано 2792 ліжко-дні, хоч відпускна ціна путівки становила 28 крб. У міжколгоспних будинках відпочинку «Світанок» і Сміляковському Черкаської області було не використано 9386 ліжко-днів⁵.

У цілому по республіці в міжколгоспних будинках відпочинку ліжко-дні використовувались на 88,8%⁶.

Крім того, таке становище пояснюється тим, що міжколгоспним санаторіям, будинкам відпочинку надається недостатня допомога з боку місцевих установ, що займаються оздоровленням трудящих, і громадських організацій, а також майже повною відсутністю контролю за їхньою роботою з боку районних, обласних органів сільського господарства.

Оскільки колгоспи з часом створюватимуть ще більше міжколгоспних санаторіїв, будинків відпочинку та інших оздоровчих установ, треба, щоб місцеві органи, які цим займаються, і громадські організації надавали практичну кваліфіковану допомогу їм у цій справі.

Треба, на наш погляд, створити більші районні, міжрайонні санаторії, будинки відпочинку, будинки для старих. Можна було б створювати державно-міжколгоспні установи на об'єднані кошти колгоспів і органів соціального забезпечення.

Побут колгоспного селянства стає також сферою міжколгоспної і державно-колгоспної кооперації. На Україні в ряді районів колгоспи гуртом споруджують пекарні, водопровідні мережі, газифікують населені пункти, створюють комбінати побутового обслуговування, пральні, ательє, майстерні. Міжколгоспні пекарні і водопровідні мережі споруджені в Миколаївській, Одеській і Кримській областях.

Ради по газифікації колгоспних сіл створені в Ровенській, Львівській і Житомирській областях, комбінати побутового обслуговування — в Черкаській області.

¹ Матеріали Облміжколгоспбуду Харківської області.

² Зведений річний звіт міжколгоспних організацій УРСР за 1966 рік.

³ «Страна Советов за 50 лет». Сб. статистических материалов. «Статистика», М., 1967, стор. 268.

⁴ Див. Зведений річний звіт міжколгоспних організацій УРСР за 1966 р.

⁵ Матеріали Міністерства сільського господарства. Записка про роботу міжколгоспних оздоровчих установ від 24 листопада.

⁶ Зведений річний звіт міжколгоспних організацій УРСР за 1966 рік.

Все більше будинків трудівників села газифікується. На кінець 1965 р. на Україні в плановому порядку газифіковано 947 колгоспів. Було газифіковано близько 100 тис. будинків колгоспників. Крім цього, в 22 тис. сільських будинків було встановлено балони з газом¹.

У цьому значну роль відіграли міжколгоспні організації по газифікації. На наш погляд, міжколгоспна кооперація по газифікації є найбільш перспективною. Її роль у новій п'ятирічці ще більше зросте, бо за п'ятирічку рівень газифікації на селі збільшиться на 20—25%.

Останнім часом служба побуту на селі, як самостійна галузь виробництва, набуває розвитку.

Багато чого на селі має змінитися у ході здійснення програми, наміченої Постановою ЦК КПРС «Про міри до дальшого розвитку побутового обслуговування населення». У селах будуть збудовані великі ремонтні підприємства, побутові комбінати, механізовані пральні, ательє, майстерні.

Велику роль у здійсненні цих планів відіграють колгоспи, радгоспи, і споживча кооперація. Зараз у ряді областей на кошти колгоспів створюються сільські комбінати комунального обслуговування. Перший такий комбінат організовано в селі Руська Поляна в колгоспі «Зоря комунізму» на Черкащині. Правління артілі виділило новому підприємству 15 тис. крб. оборотних коштів, закріпило за ним приміщення, вантажну автомашину, коней і доручило займатися експлуатацією колгоспного водопроводу і електричної мережі, газовим господарством, благоустроєм села — будівництвом шляхів, тротуарів, ремонтом і спорудженням колгоспникам нових будинків, забезпеченням населення паливом і експлуатацією бань, пралень, перукарень. Комбінат було поставлено на господарчу рахунок.

З перших днів роботи колгоспники почали звертатися у комбінат з різними проханнями, оскільки переконалися, що роботи тут виконуються недорого і добре, а селянин, таким чином, звільняється від господарських турбот.

Уже в перший рік Руськополянський комбінат виконав замовлень на 35,5 тис. крб. і одержав дві тисячі чистого прибутку.

У даний час в селах Черкаської області діє понад 400 колгоспних комбінатів комунального обслуговування. В 1967 р. вони зробили послуг трудівникам села на один мільйон крб.²

Для керівництва комбінатом створені міжколгоспні районні Ради комунального обслуговування, а при облкомунгоспі — сектор по комунальному обслуговуванню сільського населення.

Сільська комунальна служба дістала права громадянства. Курс на створення колгоспних комунгоспів схвалений ЦК КП України і Радою Міністрів республіки.

Колгоспам, сільськогосподарським органам республіки досвід, нагромаджений у Черкаській області, слід вивчати і розповсюджувати в інших областях України. Це сприятиме значному поліпшенню побутового обслуговування трудівників сільського господарства.

З ростом економіки колгоспів усі трудівники села повністю задовольнятимуть свої потреби за рахунок громадського господарства колгоспів. Колгоспники зможуть широко користуватися послугами їдалень, пекарень, пралень, дитячих ясел і дитсадків. Колгоспні села перетворюються на благоустроєні населені пункти міського типу. Намічені на XXIII з'їзді партії і березневого (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС конкретні заходи дальшого піднесення сільськогосподарського виробництва відкривають

¹ «Історія селянства УРСР», т. 2. К., «Наукова думка», 1967, стор. 500.

² «Правда», 21 грудня 1967 р.

великі можливості для поліпшення культури і побуту сільських трудівників і в цьому визначну роль покликана відігравати міжколгоспна культурно-побутова кооперація.

Усі ці процеси, які відбуваються і повинні відбуватися на основі добровільності і за наявності необхідних економічних умов, поступово надаватимуть колгоспно-кооперативній власності загальнонародного характеру. Культурно-побутові умови колгоспних трударів зближатимуться з часом з умовами міського населення.

ВИНАХІДНИЦТВО І РАЦІОНАЛІЗАТОРСТВО ЯК ФАКТОР УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

М. П. Лісовий

Однією з вирішальних умов, виконання яких забезпечує успішне створення матеріально-технічної бази комунізму в нашій країні, є швидке і безперервне зростання продуктивності суспільної праці. В. І. Ленін підкреслював, що «підвищення продуктивності праці становить одне з корінних завдань, бо без цього остаточний перехід до комунізму неможливий»¹.

Створення вищого рівня в розвитку суспільного виробництва в умовах соціалістичного способу виробництва стало можливим і обумовлюється соціалістичними виробничими відносинами, які стали основою для виникнення економічних законів соціалізму і передусім закону неухильного підвищення продуктивності суспільної праці.

Винятково велика роль зростання продуктивності суспільної праці для соціалістичного суспільства полягає в тому, що вона дає величезну економію живої праці, сприяючи тим самим безперешкодному розширенню масштабів виробництва і створюючи можливість на нових заводах і фабриках використати вивільнену робочу силу. Крім того, підвищення продуктивності праці дозволяє трудівникам соціалістичного суспільства всебічно розвивати і удосконалювати свої духовні потреби.

Величезна роль підвищення продуктивності праці визначається також і економією праці уречевленої. Найважливішими факторами економії минулої праці є: постійне поліпшення створюваних засобів виробництва і їх використання, тобто прискорення розвитку науково-технічного прогресу, поліпшення організації виробництва і праці і на цій основі виробництва машин і устаткування високої якості, удосконалення всього соціалістичного суспільного виробництва.

Створення матеріально-технічної бази комунізму в нашій країні залежить від підвищення продуктивності праці, успішного розвитку технічного прогресу, удосконалення наукової організації праці і всебічного використання внутрішніх резервів.

Для своєчасного виконання намічених партією і Радянським урядом планів необхідна розробка наукових основ дальшого розвитку енергетики, створення нових високоефективних технологічних процесів, включаючи питання автоматизації виробництва².

Розв'язання цих завдань в значній мірі залежить від розвитку масової технічної творчості новаторів виробництва. В доповіді на XXIII з'їзді КПРС про директиви розвитку народного господарства на 1966—1970 роки О. М. Косигін підкреслював: «Велика роль у здійсненні тех-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 90.

² О. М. Косигін. Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятому п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки. Політвидав України, 1966, стор. 114.

нічного прогресу і впровадженні досягнень науки і техніки у виробництво належить винахідникам, раціоналізаторам і науково-технічним товариствам»¹.

Глибоко визнаючи можливість поставлених партією і соціалістичною державою завдань, наше суспільство активно бореться за розвиток руху новаторів виробництва. Підтвердженням цьому є такі приклади: з 4 млн. чол. членів Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів на кінець 1962 р. понад 3 млн. чол. брали активну участь в удосконаленні соціалістичного виробництва, підвищенні його ефективності.

Завдяки активній творчій діяльності винахідників і раціоналізаторів за роки минулої семирічки в народне господарство впроваджено 18 497 тис. винаходів і рацпропозицій. Країна одержала за 1959—1965 роки за рахунок впровадження у виробництво новаторських пропозицій 11,2 млрд. карбованців економії.

Фактично ця сума економії буде значно більшою, якщо врахувати зекономлені матеріали, електроенергію, зниження трудомісткості виробів і т. ін.

Значних досягнень у розв'язанні названих проблем добилися новатори Української РСР, зекономивши за минулу семирічку 2,5 млрд. карбованців. У 1965 р., наприклад, в республіці впроваджено 2268 винаходів. Це більше, ніж було впроваджено за всі попередні шість років семирічки.

За роки семирічки раціоналізатори і винахідники Донбасу зберегли державі 280 768 тис. крб., що становить чверть усіх коштів, зекономлених новаторами республіки, створили понад 900 зразків нової техніки, впровадили десятки тисяч універсально-складальних пристосувань, зекономили понад 20 млн. кВт · г електроенергії, тисячі тонн чорних і кольорових металів².

Найзначнішими новинами, що були сконструйовані машинобудівниками Донбасу в галузі гірничорудної і металургійної промисловості є: комплекс землерийних машин з розрахунковою продуктивністю 5000 м³/год. в рихлій масі. Річна продуктивність комплексу становитиме понад 10 млн. м³.

Технічна думка новаторів виробництва спрямована також на створення високопродуктивних технологічних процесів, які дозволяють з меншими затратами праці і коштів створювати більше продукції високої якості. З цією метою на всіх машинобудівних заводах Донбасу успішно застосовуються універсально-складальні пристосування, вперше розроблені новаторами для полегшення праці, підвищення її продуктивності.

Наприкінці 1966 р. винахідники Краматорського НДІПВМАШ створили новий тип пристосування: універсально-складальне пристосування «Краматорське», застосовуючи яке, можна обробляти деталі різної конфігурації з великим діапазоном у вазі. Як писала харківська обласна газета «Красное знамя», очікуваний від впровадження цього пристосування тільки на 96 заводах республіки економічний ефект становитиме понад 4 млн. карбованців.

Впровадження у виробництво згаданих нововведень дало можли-

¹ О. М. Косигін. Директиви ХХІІІ з'їзду КПРС по п'ятому п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки. Політвидав України, 1966, стор. 115.

² Поточний архів Донецької області ради ВТВР.

³ Газ. «Красное знамя», 21 янв. 1967 р.

вість новокраматорцям зекономити з моменту застосування на заводі УСП, тобто з 1961 р., 1 224 800 карбованців¹.

В результаті раціоналізації технологічних процесів досягається крім того, краще використання агрегатів, знижується застосування ручної праці, поліпшуються умови праці.

У машинобудівній промисловості центр ваги раціоналізаторських і винахідницьких робіт переноситься тепер на механічні і заготівельні цехи, оскільки трудомісткість в них висока, багато ще використовується ручної праці, є, на жаль, і категорія робітників, хворих на професіональні хвороби.

Номенклатура машин, які випускаються підприємствами важкого машинобудування Донбасу, характеризується різноманітністю типорозмірів і великою металомісткістю. Тому новатори-машинобудівники багато працюють над удосконаленням технології виготовлення таких виробів.

Винахідники тт. Доброскок і Макогон, раціоналізатори тт. Леонтьєв, Лихобаба, Дрожжин, Шрамченко разом з вченими інституту зварки ім. С. О. Патона розробили і впровадили електрошлакову зварку для зварювання деталей великої товщини. По цій технології вперше в світі виготовлено вали для гідротурбін Красноярської ГЕС. Застосування електрошлакової зварки дозволило знизити вагу заготовки з 186 до 126 т, відпала необхідність у глибокому свердлінні. В результаті тільки на одному валові держава одержала понад 10 000 крб. економії. Деталі, зварені способом електрошлакової зварки, дістали на Брюссельській Всесвітній виставці приз «Гран прі»².

Важливе місце в арсеналі засобів і форм боротьби винахідників і раціоналізаторів за економію і ощадливість займає модернізація устаткування. І це не випадково. Модернізоване устаткування дає можливість збільшувати обсяг вироблюваної продукції, поліпшувати якість виробів і підвищувати продуктивність праці.

Всій країні відомий почин новокраматорців, що взяли соціалістичне зобов'язання модернізувати за рахунок внутрішніх резервів і своїми силами раніш випущене устаткування. За сім років новатори новокраматорського машинобудівного заводу модернізували понад 260 типів гірничого, прокатного, ковальсько-пресового і кранового устаткування. Тільки модернізація 14 прокатних станів і 34 металургійних кранів дозволила додатково одержати близько 1 млн. т прокату і виплавити понад 2 млн. т сталі на рік.

Ініціаторами змагання за модернізацію устаткування стали кращі раціоналізатори заводу тт. Шинкаренко, Слизький, Кужіль, Кравцов, Макогон та інші.

Значну частку затрат підприємств становлять витрати на сировину та матеріали, особливо у важкому машинобудуванні, машини якого мають велику металоємкість.

Раціоналізатори і винахідники багато зробили і в цій галузі. Цікавим прикладом у цьому відношенні є винахід працівників Старокраматорського машинобудівного заводу тт. Дунаєвського, Величка та наукових співробітників НДІПВМАШ тт. Яшина, Манакіна і Фролова «сплав на основі цинку», який став заміником кольорового металу (латуні, бронзи), дешевший за нього в 1,2 раза, в 1,27 легший і витримує вдвічі більші навантаження, маючи при цьому в 3—5 разів вищу

¹ Див. Поточний архів відділу праці і заробітної плати Новокраматорського машинобудівного заводу за 1967 р.

² Поточний архів технічного відділу Новокраматорського машинобудівного заводу за 1965 р.

зносостійкість. Економія від його застосування тільки на підприємствах Донбасу становить 800 тис. крб. на рік¹.

В сучасних умовах дуже високі вимоги пред'являють до якості продукції і насамперед до такої продукції важкого машинобудування, як електричні турбіни. Довго для машинобудівників Донбасу це було «вузьке місце», бо замовник — Харківський турбінний завод — часто бракував виготовлені на НКМЗ суцільнолиті робочі колеса гідротурбін.

Винахідники центральної заводської лабораторії під керівництвом канд. техн. наук Ліфанової розробили і впровадили технологію виплавлення сталі в мартенівській печі з вмістом вуглецю 0,1 %, що дозволило скоротити брак унікальних деталей і зекономити 412 тис. карбованців.

Але якими б великими не були роль науково-технічного прогресу і його вплив на розвиток продуктивних сил соціалістичного суспільного виробництва, можливості, що створюються прогресом техніки і технології виробництва, не перетворюються в дійсність самопливом без відповідної організації виробництва і праці. Не випадково тому класики марксизму-ленінізму приділяли так багато уваги проблемам наукової організації праці. (З суспільної точки зору, — відзначав К. Маркс, — продуктивність праці зростає також з її економією. Остання включає в себе не тільки економію засобів виробництва, але й усунення всякої марної праці)².

Питання наукової організації праці в масштабах усього суспільного виробництва стає одним з центральних вже в перші роки Радянської влади. В 1918 р. В. І. Ленін у первісному начерку статті «Чергові завдання Радянської влади» писав, що для Радянської влади якраз організація праці в окремих найбільших підприємствах і в окремих сільських общинах є самим головним, корінним і злободенним питанням всього суспільного життя³.

Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, рішення вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, XXIII з'їзд нашої партії з новою силою звернули увагу трудящих на той факт, що в сучасних умовах успішне перетворення в життя намічених планів створення матеріально-технічної бази комунізму неможливе без ліквідації недоліків в організації праці, без належної уваги питанням економічної науки⁴.

Саме так і зрозуміли висунуті розвитком економіки завдання трудящі Уралхіммашзаводу, які першими в країні виступили з почином про розробку і впровадження наукової організації праці на робочих місцях шляхом спеціалізації устаткування на обробці деталей, що часто повторюються, створення потокових ліній і раціональної організації праці на дільницях, у цехах, на підприємствах.

Цей почин уральців негайно підхопили новатори всіх підприємств країни.

Говорячи про наукову організацію праці і її удосконалення, треба підкреслити, що наша промисловість багато чим зобов'язана ентузіастам соціалістичного змагання — винахідникам і раціоналізаторам, які, об'єднавши зусилля своїх колективів, проводять велику роботу в цьому напрямі. Досить сказати, що тільки на заводах і шахтах До-

¹ Поточний архів бюро раціоналізації і винахідництва Старокраматорського машинобудівного заводу за 1965 р.

² Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 590

³ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 176.

⁴ «XXIII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт». Політвидав УРСР, Київ, 1966, т. 1, стор. 59.

нецької області в 1966 р. було створено 347 рад і 2268 творчих груп по впровадженню наукової організації праці¹.

Враховуючи, що сьогодні не можна одержати продукцію високої якості, неможливо добитися зниження собівартості без широкої поставовки наукової організації праці, робітники, інженери і техніки Донбасу значно посилили увагу до питань поліпшення НОП. Особливо це помітно на машинобудівних заводах, продукція яких значною мірою визначає розвиток технічного прогресу в інших галузях народного господарства, а також відправляється на експорт.

Це підтверджується такими прикладами. Новокраматорський і Ждановський заводи важкого машинобудування є поставщиками унікальних машин для таких провідних галузей народного господарства, як металургійна, гірнична, нафтодобувна, електротехнічна тощо. Тому колективи винахідників і раціоналізаторів разом з технічними та економічними службами вказаних заходів і провадять значну роботу по удосконаленню організації праці на робочих місцях.

На Новокраматорському заводі, наприклад, починаючи з 1963 р., проводились систематичні фотографування і самофотографування робочого дня. Внаслідок цієї роботи за три роки вдалося забезпечити щорічне зниження внутрішніх втрат робочого часу в середньому на 7%.² Було підраховано також, що при роботі на металорізнному устаткуванні, особливо крупногабаритному, допоміжні операції (установка деталі, ріжучого інструменту, їх закріплення і знімання) становили від 20 до 50% загального часу і виконувалися звичайно вручну з великими затратами фізичних сил. Щоб ліквідувати таке становище, на заводі розробили план заходів, здійснення яких полегшувало умови праці верстатників. До цієї роботи було залучено і заводських винахідників та раціоналізаторів. Інженери-конструктори відділу головного конструктора разом з працівниками ремонтної служби заводу взяли за розв'язання цього завдання і успішно з ним справилися, створивши на унікальній верстаті механізовані затискні обладнання.

Тепер на Ждановському заводі важкого машинобудування, краматорських машинобудівних підприємствах і Донецькому машинобудівному заводі ім. 15-річчя комсомолу України механізованими обладнаннями оснащено 60% парку важких металорізних верстатів, що скоротило допоміжний час на установку без вивірки в два рази, а з вивіркою — на 20—30%. Поліпшилися умови праці робітників, підвищилась точність обробки³.

Що ж дає участь раціоналізаторів та винахідників для економічної ефективності наукової організації праці? Прикладом цього може правити громадський огляд-аналіз стану організації праці на Дружківському машинобудівному заводі. З 10 770 трудящих участь в огляді взяли 2144 чоловіки. Надійшло 1656 пропозицій, з яких впроваджено 748. Економічний ефект від впроваджених у виробництво пропозицій становив 28 475 карбованців. Проте цей підрахунок не можна вважати повним, бо по 372 пропозиціях економічна ефективність не підрахована тому, «що вони спрямовані, — як відзначається в звіті начальника лабораторії НОП заводу, — на поліпшення умов праці і підвищення культури виробництва»⁴.

Таким чином, практика показує, що на підприємствах важкого

¹ За даними поточного архіву ЦБТІ Донецької області.

² Див. поточний архів відділу праці і заробітної плати НКМЗ за 1964—1966 рр.

³ Див. «Пояснювальна записка до форми 4НТ» відділу технічної інформації і винахідництва НКМЗ за 1966 р.

⁴ Див. звіт лабораторії НОП про проведення огляду-аналізу НОП за період жовтень—грудень 1966р.

машинобудування Донбасу, як і на інших заводах країни, організація праці стала важливим напрямом діяльності колективів робітників, інженерно-технічного персоналу і, зокрема, винахідників та раціоналізаторів.

Такий далеко не повний перелік економічних заходів, які проводяться раціоналізаторами і винахідниками для забезпечення успіхів в удосконаленні соціалістичного виробництва.

Кілька слів про наявні резерви, використання яких дозволить прискорити технічний прогрес, одержати значну економію праці і коштів, підвищити активність новаторської діяльності.

Як уже відзначалося, модернізація устаткування — найважливіший засіб прискорення технічного прогресу. Однак не всяка модернізація дає позитивні наслідки тому підприємству, яке її здійснює. Уявляється, що модернізація устаткування за прикладом новокраматорців виправдує себе. Позитивні наслідки дає модернізація важких металорізних верстатів, як це робиться на Уралмаші, НКМЗ та ін. заводах, а саме:

а) модернізація верстатів шляхом заміни застарілих вузлів новими, одержаними від верстатобудівних заводів. Особливо це стосується верстатів іноземних марок. Завдання винахідників та раціоналізаторів машинобудівних заводів, і насамперед працівників відділу головного механіка, полягає в тому, щоб пристосувати вузли, виготовлені на вітчизняних заводах, до верстатів іноземного виробництва;

б) створення на базі застарілих універсальних верстатів для виконання окремих чорнових операцій шляхом ужорстчення деяких вузлів, частин і механізмів модернізованого верстату.

Той же шлях, яким пішов колектив Харківського заводу «Серп і молот», не найкращий. На цьому заводі створюють спеціальні конструкторські і технологічні бюро по модернізації металорізного устаткування автоматичних ліній. Це коштує підприємству дорого, модернізація здійснюється довго і погано. Як зауважує в зв'язку з цим П. С. Мірошников, «...модернізація тепер бажаних наслідків не дає. І головна причина тут... низький рівень економічного обґрунтування модернізованого устаткування. На багатьох заводах понад 40% модернізованих верстатів не мають економічного обґрунтування»¹.

Другою немаловажною причиною, що стримує певною мірою раціоналізаторську і винахідницьку роботу, на заводах важкого машинобудування Донбасу є визначення планом випуску машин і деталей, які виготовляються по кооперації іншим заводам, за їх вагою. Це призводить до того, що для підприємств-виготувачів вигідніше виробляти продукцію більшої металомісткості. Таке планування випуску продукції порушує його якість. Виготовлені новокраматорськими машинобудівниками шість валів для Красноярської ГЕС були легшими. Знизивши вагу, конструктори зберегли її експлуатаційні якості. Однак замість заохочення, Держбанк перерахував заводіві значно меншу суму коштів, ніж належало.

Одним з основних недоліків, що негативно відбиваються на створенні сприятливих умов для діяльності раціоналізаторів та винахідників, наприклад, у поліпшенні наукової організації праці є те, що пропозиції, спрямовані на удосконалення організації виробництва і праці, не вважаються винахідницькими і раціоналізаторськими, а тому й не заохочуються матеріально, як це робиться щодо пропозицій по технічному удосконаленню виробництва.

Таку невідповідність необхідно виправити через віднесення пропозицій новаторів, що поліпшують наукову організацію праці, до винахідницьких і раціоналізаторських.

¹ 36. «Совершенствовать методы хозяйства», «Прапор», 1966, стор. 104.

Слід також відновити в системі раціоналізаторських органів промислових підприємств і міністерств, бюро НОП, які повсякденно займаються розробкою планів, консультацій, розглядом і впровадженням раціоналізаторських пропозицій в галузі наукової організації праці, тобто доцільно повернутися до тієї структури раціоналізаторських органів, яка існувала до 1931 р., а не орієнтуватися тільки на громадські засади.

Вся робота творчих бригад, рад новаторів, бюро економічного аналізу тощо здійснюється певною мірою самопливом, без належної підтримки, без широкого обміну досвідом і показу їх досягнень.

Необхідно кращі колективи новаторів виробництва нагороджувати перехідними Червоними прапорами, присвоювати звання «кращий громадський економіст», «організатор виробництва» і т. ін.

Наведені приклади наочно свідчать про необхідність поліпшення визначення народногосподарської економії як виготовлюваних підприємством виробів, так і впроваджуваних винаходів і раціоналізаторських пропозицій, які удосконалюють організацію виробництва і праці.

Необхідно звернути увагу й на те, що одержуваний від впровадження винаходів і раціоналізаторських пропозицій ефект значно вищий за ті витрати, що йдуть на заохочення новаторів виробництва і на впровадження їх винаходів.

Ось деякі приклади. Загальна сума затрат на винахідництво і раціоналізацію в промисловості за 1964 р. становила 7,1 % економії, одержаної від впровадження новаторських пропозицій. Це означає, що на кожний затрачений карбованець припадало 14,1 крб. економії. Середня економія на одну впроваджену в промисловість раціоналізаторську пропозицію (на яку нарахована економія) в 1964 р. становила 1130 крб., а один винахід давав 58 752 крб. економії, тобто економічний ефект у порівнянні з 1958 роком зріс удвічі¹.

Такі успіхи стали можливими завдяки відродженню колективних форм технічної творчості новаторів виробництва — цієї найважливішої і найдійовішої сторони соціалістичного змагання.

В. І. Ленін говорив, що для успішного будівництва комунізму треба, щоб все, що прокинулося в народі і здібне до творчості, влилося в наші організації.

У наші дні тим більше треба розвивати таку важливу сторону виробничої діяльності народних мас, які своєю працею сприяють успішному розвитку продуктивних сил, виховують нову людину комуністичного суспільства.

Необхідно, як про це пише «Правда» в передовій статті 26 грудня 1966 р., докорінно змінити ставлення до соціалістичного змагання, до трудового почину новаторів.

Винахідники та раціоналізатори Донецької і Луганської областей, як і весь радянський народ, активно борються за дострокове виконання накреслених XXIII з'їздом Комуністичної партії Радянського Союзу завдань п'ятирічки.

Вони достроково виконали план впровадження винаходів і раціоналізаторських пропозицій у 1967 р., внісши в раціоналізаторський фонд понад 175 млн. карбованців. Всього за п'ятирічку новатори Донбасу заощадили Батьківщині 475 млн. карбованців. За цей період намічено впровадити у виробництво 500 тис. раціоналізаторських пропозицій і 1400 винаходів².

¹ Чижов. «Формы поощрения рационализаторов и изобретателей», М., «Экономика», 1965, стор. 15.

² Ж. «Изобретатель и рационализатор», 1967, № 11, стор. 4.

ЗМІСТ

Стор.

О. М. Васильєв. В. І. Ленін про наукові основи економічної політики соціалістичної держави	3
О. П. Мамалуй. Ленінська аграрна програма і здійснення її Великою Жовтневою соціалістичною революцією	8
М. М. Кім. Ленінське вчення про матеріально-технічну базу комуністичного суспільства і здійснення його в СРСР	15
Й. М. Бейліс, З. М. Євдокимова. Ленінські ідеї переходу до соціалізму, обминаючи капіталізм, та їх здійснення в СРСР	20
К. М. Олійник. Торжество ленінських ідей культурної революції в СРСР	26
М. І. Бондаренко. До питання про соціально-економічні відносини в доколгоспному селі	32
Р. С. Артамонова. Підвищення життєвого рівня народу за роки Радянської влади	39
Е. Л. Мілітицька. Суспільні фонди споживання	45
В. О. Ковальова. Національний дохід СРСР та його використання в роки нової п'ятирічки	50
С. В. Межерицький. Принцип демократичного централізму в управлінні виробництвом і його здійснення на сучасному етапі	56
В. Л. Козлов. Економіка радгоспів України і перспективи її розвитку в 1966—1970 роки	62
М. М. Корнієнко. Економіка колгоспів України і перспективи їх розвитку	69
О. В. Роздайбіда. Закон соціалістичного нагромадження і його використання у колгоспному виробництві	75
А. Г. Сівальнев. Оплата праці та матеріальне стимулювання колгоспників	81
О. П. Мамалуй, М. І. Матвійчук. Економічні передумови гарантованої оплати праці в колгоспах	86
В. Є. Духов. Про вдосконалення планування колгоспам закупок сільськогосподарських продуктів	98
П. І. Пономаренко. Основні особливості спеціалізації сільського господарства і їх значення у підвищенні економічної ефективності сільськогосподарського виробництва	103
Ю. І. Терехов. Економіка тваринництва Харківської області та перспективи її розвитку у п'ятиріччі 1966—1970 років	109
О. А. Рубан. До питання про продуктивність, інтенсивність праці, вартість робочої сили і заробітну плату в умовах сучасного капіталізму	116
В. І. Чигринов. Міжгосподарська культурно-побутова кооперація та її роль в удосконаленні суспільних відносин на селі	123
М. П. Лісовий. «Винахідництво і раціоналізаторство як фактор удосконалення соціалістичного виробництва	132

ВЕСТНИК ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Серия политэкономии

Выпуск 4

(На украинском языке)

Редактори С. Д. Цай, О. М. Відмич
Техредактор Г. П. Александрова,
Коректор Т. О. Доброскок

Здано до друку 9/IV 1968 р. Підписано до друку 27/VIII 1968 р. БЦ 50380.
Формат 70х100 мм. Обсяг: 8,75 друк. арк., 12,3 ум. друк. арк., обліково-вид: арк: 11:
Зам. 1117. Тираж 500. Ціна 1 крб. 14 коп.

Харківська друкарня № 16 Обласного управління по пресі.
Харків-3, Університетська, 16.

17